

Klausholms Bønder ved Midten af 1700rne.

Af Alexander Rasmussen.

Den navnkundige gamle Gaard Klausholm¹⁾ i Vol-
dum Sogn, Galten Herred, Randers Amt, var omkring
Aar 1700 Hovedsædet i Storkantsleren, Grev Conrad
Reventlows vidtløftige Godsbesiddelser. Efter hans Død
(1708) boede hans Enke, Sophie Amalie Hahn, her i
nogle Aar, og i denne Tid var det, at Datteren, Anna
Sophie Reventlow, flygtede fra Klausholm (1712) for efter
en Aarrækkes forargeligt Samliv med Kong Frederik den
Fjerde at blive Danmarks og Norges Dronning. Imidlertid
var Kongen i Aaret 1718 bleven Ejer af Klausholm²⁾,
hvis Ladegaard i hans Regeringstid benyttedes til Rytter-
kaserne, medens Borggaarden blev udstyret som kongeligt
Slot. Frederik den Fjerdes og Anna Sophies Navne paa
Klausholms saakaldte Hovlade minde endnu den forbi-
passerende om Kongens Ejertid. Som Enkedronning
boede Anna Sophie her i en Slags Forvisning indtil sin
Død 1743. Ved Klausholms Overlevering til hende (1ste
Januar 1731) hvilede der Skatterestancer paa Bønderne
til et Beløb af 988 Rdl. 3 Mk. 14^{1/2} Sk., hvilke ved

1) Jeg skriver Navnet med K, ikke med C, da det nemlig ikke har
noget med Mandsnavnet Claus at gøre. Dets ældste kendte
Form er Klaxholm.

2) Om Kongens Overtagelse af Klausholm i 1718 findes der en
Pakke Dokumenter i Rigsarchivet.

Se ogsaa herom Brasch: Vemmetoftes Historie II, 110 ff.

denne Lejlighed bleve eftergivne for at Godset kunde overgives hende kvit og frit¹⁾.

Anna Sophies Enkeliv paa Klausholm var, som det paabødes af Forholdene, et Stilleliv, og vi have kun meget faa Efterretninger derom²⁾. Man har imidlertid talt en Del om hendes der paa Stedet udfoldede Godgørenhed³⁾, og det er blevet fremhævet, i hvor skøn og frugtbar en Religjøsitet hun henlevede Slutningen af sit Liv. Om Godgørenhed mod Godsets Beboere vides dog faktisk intet⁴⁾, og at hun ikke har næret nogen synderlig kærlig Interesse for sin Hjemstavn i snævrere og videre Forstand, derom vidner en paafaldende Bestemmelse i hendes Testamente, hvor hun bemyndiger sin Søster, Grevinde Danneschiold-Laurvig, til at oprette et Hospital paa eet eller andet Sted i Landet, dog udtrykkelig »Jylland undtagen«⁵⁾. Hendes Religjøsitet var den bodfærdige, men dog fornemme Synderindes; den var præget

¹⁾ Edvard Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. II, 10, Noten.

²⁾ Meget nyt Stof har dog Baron H. Berner Schilden Holsten samlet i sin Afhandling »Dronning Anna Sophie paa Clausholm« (udgivet som Særtryk af Randers Amts historiske Samfunds Aarvog, Randers 1911). Hans med stor Omhu udførte Skildring behandler kun Dronningens personlige Forhold, hendes Hofstat og Klausholm Slot, derimod ikke Bøndernes Tilstand eller Forholdene paa Godset.

³⁾ Saaledes ogsaa Edvard Holm i det anførte Skrift, S. 326, hvor han citerer et dog ret betydningsløst Udsagn af Gebhardi i dennes Danmarks og Norges Historie V (skal være IV), S. 77, Noten: »Upaatvivlelig vist er det, at Anna Sophie var utrolig højt elsket i Jylland, hvilket hendes Godhed og Omgang fortjente«.

⁴⁾ Brasch: Anf. Skr. II, 210, Noten. Se ogsaa nedenfor.

⁵⁾ J. Møller: Anna Sophie. Dansk Literaturselskabs Skr. XXIII, 184. Maaske mente hun, at Familien havde gjort nok i saa Henseende, idet hendes Moder i sin Tid havde doteret Voldum Hospital (se nedenfor).

af den fremvoxende Pietisme, til hvilken Retning ogsaa hendes Sjælesørger hørte, Sognepræsten for Voldum og Rud Menigheder, Mag. Niels Schiwe. Andagtsøvelser optog hende fuldstændig i hendes sidste Aar¹⁾. Ind i hendes Bedekammer trængte ingen Lyd fra Omverdenens Kamp og Nød.

Efter Enkedronning Anna Sophies Død, som indtraf den 7de Januar 1743, skulde Gaard og Gods falde tilbage under Kronen og blev i Efteraaret 1743 paany overtaget af denne. Paa Arvingernes Vegne (Anna Sophies Brodersøn Grev Reventlow, hendes Svoger Grev Danne-schiold-Laurvig og hendes Søstersøn Grev Holstein) foretoges Afleveringen af Forvalteren paa Klausholm Niels Saabye og Forvalteren paa Tustrup Hans Thornsohn; paa Statens Vegne overtoges Ejendommen af Amtmand Ditlev Trappaud og Regimentsskriveren ved det Dronningborgske Rytterdistrikt, Krigsraad Marcus Ulsøe. Den af disse fire Kommissærer meget omstændeligt førte Afleverings- og Overtagelsesprotokol²⁾ er indrettet saaledes, at der paa den ene Side gives en Beskrivelse af Gaardens og Godsets Tilstand, som den var i 1731, og paa den modstaaende Side af Tilstanden i 1743. Forskellen er ikke stor, hvad jo ogsaa næppe var at vente. Det synes, som om Bygningerne paa Godset i disse tolv Aar ere blevne noget forbedrede; men Husdyrholdet er snarere bleven mindre. Som Aarsag dertil anføre Bønderne den i disse Aaringer herskende Misvæxt, og de tilføje, at de endda med deres saaledes reducerede Besætninger frygte for at komme i Fodertrang. Kommissionsprotokollen har en Rubrik til Vedtegning om Bøndernes Tilstand. Den er i 1731 udfyldt for 186 Gaard- og Husfæsteres Vedkommende. Hos 62 er Tilstanden god, hos 50: nogen-

¹⁾ Brasch: Anf. Skr.

²⁾ I Rigsarchivet.

ledes, hos 9: temmelig, hos 19: maadelig, hos 44: slet, hos 2: meget slet. — I 1743 er der kun Vedtegning om 133 Bønders Tilstand. Den er hos 49: god, hos 40: nogenledes, hos 16: maadelig, hos 23: slet, hos 1: temmelig slet, hos 1: nogenledes slet, hos 1: temmelig, hos 1: maadelig, dog ringe og hos 1: maadelig og slet.

De afleverende Kommissærer fremhæve, at Dronningen har reduceret Jordebogsafgifterne, som udgjorde 1857 Rdl. » Mk. 1½ Sk. (foruden Afbyggergaarden Sophie Amaliegaard, der ansattes til 300 Rdl.), til 1049 Rdl. 4 Mk. 1 Sk., altsaa med et Beløb af 807 Rdl. 2 Mk. ½ Sk., og »desuden haver højstbemeldte højsalig Dronningen aarlig givet en Del uformuende mere Moderation og nogle ganske fri, ja gjort Forskud til Skattens Betaling, og hvem, som nogen Vanheld tildrog, blev allernaadigst forhjulpen, paa det at Godset kunde conserveres og forbedres«. Hertil bemærker dog de overtagende Kommissærer tørt, at den gamle Afgift: 1857 Rdl. » Mk. 1½ Sk. »mere har Anseelse paa Papiret end i Pungen og derfor vel har kunnet behøve den Moderation, Hjælp og Efterladelse, som udi højsalig Dronningens Possessions-tid højpriselig kan være bleven Godset vederfaret til dets Conservation«.

Intet tyder altsaa paa, at Anna Sophie har interesseret sig for Godsets Bondebefolkning. Hun har i sin Godsstyrelse ikke sat sig noget højere Maal end det selvfølgelige: at »conservere« Godset, det vil sige, at holde det hele nogenlunde gaende. Dog kom hendes Død til at medføre en betydelig Forværrelse for Klausholms Bønder, idet nemlig Kronen, strax efter paany at have overtaget Ejendommen, besluttede at afhænde den. Ved kgl. Resolution af 2den December 1743 blev Gaard og Gods stillet til Auktion; denne afholdtes den 27de Fe-

bruar 1744 og fik det Udfald, at Justitsraad Christian von der Maase¹⁾ blev højestbydende med en Sum af 61,000 Rdl. Efter at Buddet var approberet ved kgl. Resolution af 20de Marts s. A., og Købesummen, som tilfaldt den saakaldte kgl. Partikulærkasse, var indbetalt, udfærdigedes under 16de Juli 1745 Skødet, hvorved Klausholm Hovedgaard med tilliggende Bøndergods og Tiender i Dronningborg og Kalø Amter overdroges til Justitsraad von der Maase.

Skødet omfatter følgende Jordegods:

Klausholm Hovedgaard, af Hartkorn: Ager og Eng
133 Tdr. 5 Skp. 2 Fdk. og Skovskyld 13 Tdr.
2 Skp. 1 Fdk.

Klausholms Mølle, under Hovedgaardens Taxt, Mølle-
skyld: 2 Tdr. 2 Skp.

Skanderborggaarden ved Randers, under Hovedgaardens
Taxt. Udlejet til 5 Bønder i Vorup.

Dernæst Bøndergods:

1. I Dronningborg Amt, Galten Herred:

Voldum Sogn og By: 15 Gaarde og 23 Huse.

— — Rigtrup: 8 — — 8 — der-
iblandt 1 Mølle.

— — Hvalløs: 6 — — og 3 Huse.

Rud Sogn, Nielstrup: 5 Gaarde og 1 Hus.

— — Bramstrup: 4 — — 3 —

— — Stobdrupgaard.

— — Alstrupgaard.

— — Alstrup Mølle.

— — Hallendrup: 7 Gaarde og 2 Huse.

¹⁾ Søn af Hofpræsten, Dr. theol. Hector Gottfried Masius og Hustru Birgitte Magdalene v. Engberg. Alle Masius' Børn adledes i Aaret 1712 med Navnet: von der Maase.

- Ølst Sogn, Askildrup: » Gaarde og 1 Hus.
 — — Ginnerup: 3 — - 2 —
 — — Trustrup: 4 — - » —
 — — Rødrup: 4 — - 2 Boel.
 Halling Sogn og By: 8 Gaarde og 2 Huse.
 — — Villendrup: 3 — - » —
 Ødum Sogn og By: 3 Gaarde og » Huse.
 — — Røved: 4 — - 1 —
 — — Langskov: 4 — - » —
 Hadbjerg Sogn og By: 5 Gaarde og » Huse.
 Galten Sogn og By: 2 Gaarde og » Huse.
 Haslund Sogn, Tebbestrup: » Gaarde og 5 Huse.
 Vorup Sogn og By: 5 Gaarde og » Huse.
2. I Kalø Amt, Sønderhald Herred:
- Søby Sogn og By: 6 Gaarde og 6 Huse.
 — — Estrup: 2 — - » —
 Skader Sogn og By: 9 Gaarde og 4 Huse.
 — — Knagstrup: 2 — - » —
 Aarslev Sogn og By: 1 Gaard og » Huse.
3. I Kalø Amt, Øster Lisbjerg Herred:
- Todbjerg og Hornslet Sogne: Sophie Amaliegaard.
 Mejlby Sogn og By: 1 Gaard og 5 Huse.
 Desuden 3 Skolehuse: i Voldum, Hallendrup og
 Ødum, — ialt: 927 Tdr. Hartkorn Bøndergods
 efter ny Matrikel.

Af de under Klausholm hørende Bønder vare en
 Del Selvejere, — Godset ejede her altsaa kun den saa-
 kaldte Herlighedsret, — og de sade delvis paa store
 Gaarde, f. Ex. i Hadbjerg og i Halling, ja i Hallendrup
 sad Storbonden Knud Mogensen som Ejer af en Gaard
 paa over 14 Tdr. Hartkorn. Disse Selvejere befandt sig
 imidlertid, som det nedenfor vil sees, i en meget ejen-

dommelig, omtvistelig Stilling, med saa stærkt beskaarne Rettigheder, at det kunde gøres tvivlsomt, om de overhovedet ejede noget af deres Gaarde. En anden Del af Bønderne, de saakaldte »Fribønder«, der anslaaes til omtrent Fjerdedelen af det samlede Antal, havde indgaaet, eller indgik paa denne Tid, en Overenskomst med Godset, ifølge hvilken de i Stedet for at yde Hoveri betalte en aarlig Pengeafgift. Dette viser, at der pletvis maa have været nogen økonomisk Evne og en vis Uafhængigheds-trang; men at »de villeste Bønder« saaledes formaaede at unddrage sig Hovarbejdet blev, forstaaeligt nok, til største Skade for den fattigere, hoveriydende Del af Bønderne, som naar den samme, ja en stedse voxende Arbejdsmasse skulde præsteres, blev anstrængt over Evne. Her var ved denne Hoveriafløsning indenfor Godsets Bondestand draget et Skel, der opvakte meget ondt. For Hovbønderne maatte det se ud, — saaledes udtrykke de sig et Sted, — som om Herskabet »tog Penge af en Fjerdedel af Bønderne for at ødelægge de tre Fjerdedele«.

Om den gennemgaaende Fattigdom paa Godset aflægges Skifteprotokollen¹⁾ fra disse Aar tilstrækkelig tydelige Vidnesbyrd, ligesom ogsaa de kommende Retsforhandlinger paa mange Maader skulde afsløre, hvor ynkelige Forholdene vare. Til alt det andet kom netop i v. d. Maases første Besiddelsesaar den frygtelige Kvægpest, som efter i adskillige Aar at have raset rundt om i Europa, i 1745 strakte sine Ødelæggelser op til Danmark og grasserede særlig slemt i det sydlige og østlige Jylland. I Epidemiens første Aar bortreves i Aarhus og Ribe Stifter 10,476 Stykker Kvæg, i 1746—47 endog 45,210 Stykker²⁾.

¹⁾ Klausholm Skifteprotokol 1745—63 i Landsarchivet i Viborg.

²⁾ Edvard Holm: Anf. Skr. II, 397 f.

Fra at være Kronens Bønder vare altsaa Klausholm Godses Beboere i 1744 gaaede ind under en privat Godsejer; mere end tidligere vare de blevne underkastede Tilfældigheder. Allerede strax efter at v. d. Maase havde tiltraadt Ejendommen, var der Misfornøjelse; han udstedte under 31te August 1744 en Slags Proklamation til Bønderne, hvori han fremhæver sin oprigtige Villie til at gøre Ret og Skel; men som ny Godsejer var han endnu temmelig ukendt med Forholdene; han maatte have Tid til at sætte sig ind i dem; — kunde Hoveriet ordnes paa taaleligere Vis, var han villig til at forandre det. Samtidig meddeler han imidlertid, at han agter at opdyrke Skanderborggaarden (i Randers Sct. Mortens søndre Landdistrikt, Vorup Sogn) og Amaliegaarden¹⁾ og følgelig maa stille store Krav om Høvarbejde, ja endog tage Fribønderne i Brug. Dette sidste skeete dog ikke. Endvidere oprettede den ny Ejer et Teglværk og begyndte igen at drive et tidligere benyttet Kalkværk, som i nogle Aar havde været nedlagt, — alt bidrog til, at Bøndernes Byrder øgedes. I deres Fortvivlelse sendte de da v. d. Maase et Bønskrift, der er præget af disse tunge Tidens Nød. Men gennem de vemodige Toner klinger der ogsaa Misfornøjelse over nogle af Standsfællernes foretrukne Stilling. Den rørende Skrivelse lyder saaledes:

Højædle og velbaarne Herre,

Justitsraad von der March(!)

I allerdybeste Underdanighed understaar vi os at fremkomme, vi Deres allerunderdanigste Tjenere, med vores allerunderdanigste Bøn- og Bedskrift, bedendes, at vores naadige Herskab ville se til os med et naadige Øje i disse onde og

¹⁾ Sophie Amaliegaard, opkaldt efter Sophie Amalie Hahn. De to nævnte Gaarde have formodentlig hidtil henligget til Græning og Slæt.

svaare Tider, vi som nu daglig over vores Evne og Formue ere bebyrdede med allerstørste Hovning med Pløjning og andet extra Arbejde, saa vi umulig aldrig kan det udstaa i disse Tider; thi vi lægges plat øde, om det skal saa gaa, saa vi nødes til at opsigte Gaard og Avel; det faldt os tungt nok i forrige Tider, da vi baare Byrden med hverandre; mens hvorledes skulle vi nu udstaa det, nu vi ere saa faa og de ringeste, som nu ere lagte under Byrden; det seer slet ud alle Vegne, som det naadige Herskab selv seer, og muligt det vil blive langt værre, hvorfor vores underdanige Bøn er til vort naadige Herskab, at de dog for Guds Skyld tænke paa vort Gavn, og læg os ikke slet, aldeles øde; thi det er umuligt, at vi kan udstaa det, med mindre at de andre maa bære Byrden og gøre lige med os som tilforn. Tag dog vores store Nød og Trængsler Eder til Hjærte for Guds Skyld; vi haaber og forventer en naadige Bønhørelse; Gud glæde Dem og bevare Dem med kære Frue og velbaarne Børn og lade Dem leve under den store Guds trygge Beskærmelse altid!

Deres allerunderdanigste Tjenere,
allesammen Byernes Beboere i
Halling, Nielstrup, Bramstrup, Hallendrup, Ginnerup, Trustrup,
Robdrup, Hvalløs, Stobdrup.

Resultatet af dette Brev blev, at Justitsraaden lovede (11te Maj 1746), hvad han tidligere havde paatænkt, at lade Fribønderne tage Del i Hoveriet, vel at mærke: under den Forudsætning, at samtlige Godsets Fæstebønder skulde svare ham deres Landgilde efter Jordebogen uden Moderation, dog at han, paa Grund af Kvægpesten, lovede Eftergivelse af Trediedelen af Landgilden for 1746. Dette sidste Tilsagn blev forøvrigt ikke holdt, og da Bønderne ikke vare i Stand til at opfylde Kravet om fuld Ydelse af Landgilden, maatte ogsaa det første bortfalde.

End mere uheldige blev Forholdene, da v. d. Maase bortforpagtede Ejendommen. Ganske vist havde der ogsaa i Anna Sophies Tid været Forpagter paa Klausholm; Søren Clausen Thrane nævnes som saadan i 1735¹⁾; han døde 1748 (begravet 5te Februar)²⁾; men fra 1ste Maj 1752 at regne bortforpagtedes Klausholm Ladegaard og dermed Bøndernes Hoveri til et Interessentskab, bestaaende af Daniel Fischer og Niels Saabye, af hvilke den førstnævnte samtidig var Foged eller Godsforvalter. Denne meget formaaende Mand, der i Breve tituleres: Monsieur, Monsieur Daniel Fischer, Administrateur de Clausholm, var formodentlig Søn af Clemen Fischer til Vester Kejlstrup, Balle Sogn, Hids Herred³⁾. Han blev i saa Fald senere Kammerraad og døde som Ejer af Fædrenegodset i 1784. Under Fischers og Saabyes Regimente forøgedes Kravene til Bønderne endnu yderligere; det gjaldt selvfølgelig for Forpagterne at faa det mest mulige ud af deres Foretagende. Overfor dette tydeligt fremtrædende Udbytningsystem beredte Bønderne sig til at gøre Modstand, baade passivt og aktivt. Ubesindighed eller Fremfusenhed vilde de dog ikke gøre sig skyldige i, derfor skulde det store, yderste Middel: Klage til Kongen først bruges, naar alt andet var slaaet fejl. I deres Midte havde de en Mand, der var villig til at føre deres Sag og være deres Raadgiver, nemlig den i et Lejehus i Voldum boende Prokurator Jørgen Rasch Bergen. Bønderne fremhæve lejlighedsvis, hvad der ingen Grund er til at betvivle, at han snarere holdt dem tilbage end hidsede dem frem. Jørgen Rasch Bergen var nemlig ingenlunde en ganske almindelig tarvelig Vinkelskriver, men en habil og paa den Tid velkendt Sagfører.

¹⁾ Jydske Tegnelser XXVI, 621 (Rigsarchivet).

²⁾ Voldum Kirkebog i Landsarchivet.

³⁾ Personalhistorisk Tidsskrift 1885, VI, 67 f.

Det var saaledes ham, der faa Aar i Forvejen »med fortrinlig Tungefærdighed og stor Virtuositet«¹⁾ havde ført den meget omtalte Tamperretssag for den unge Godsejer Christen Linde til Tirsbæk, en Retsforhandling, der paa Grund af de højtstillede Personer, som vare interesserede deri, og paa Grund af selve Sagens Beskaffenhed vakte den allerstørste Opsigt i Jylland²⁾.

Før Klausholms Bønder gik til Kongen, vilde de altsaa forsøge endnu en Henvendelse til deres Herskab. I en Skrivelse til v. d. Maase, dateret 2den November 1752, foreslaa de ham at indføre følgende Ordning: Hoveriet udføres af alle Bønder paa Godset, saaledes at en Helgaards Hoveri beregnes som hvilende paa 8 Tdr. Hartkorn. For de Gaardes Vedkommende, som have mere Hartkorn, paalignes et Pengebeløb, som vil kunne overstige hvad Herskabet nu oppebærer i Hoverigodtgørelse fra Fribønderne. Ved denne Ordning, der havde været benyttet i Ryttergodstiden, vilde der opnaaes Lettelse for mange, større Retfærdighed for alle og tilmed Fordel for Herskabet.

Først da denne Skrivelse forbliver upaaagtet og ubesvaret, bestemte Bønderne sig til det afgørende Skridt: at klage til Regeringen. I Slutningen af 1752 indgik deres Klageskrift, undertegnet dels af Fæstebønderne, eller

¹⁾ F. Hvass: Samling af Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas, V, 296 f.

²⁾ Sagen drejede sig om følgende: Lindes Onkler søgte at forhindre Ægteskabet imellem deres Neveu og Pigen Maren Loss, hvem man beskyldte for at have staaet i Forhold til Christen Lindes nylig afdøde Fader Niels. Chr. Linde tabte Sagen for Tamperretten, som forbød Ægteskabet; men denne Dom kasseredes senere af Højesteret, og de paagældende bleve gifte. Se Etatsraad Hvass' ovennævnte Værk.

som de selv kalde sig »Hov- eller Trælbønder«¹⁾, dels af Selvejerne. Af de første var der 53 Underskrivere: 8 Mænd i Søby, 9 i Skader, 15 i Voldum, 3 i Nielstrup, 5 i Hallendrup, 3 i Røbdrup, 3 i Villendrup, 2 i Bramstrup og 5 i Hvalløs. Af Selvejerne underskrev følgende: 2 Mænd i Bramstrup, 3 i Hadbjerg, 1 i Hallendrup (Knud Mogensen) og 2 i Halling (hvoraf den ene var Søren Balle), ialt 8. Samtidig androge de om, at der til den kommende Retsforhandling maatte beskikkes dem gratis Sagfører.

I det følgende Foraar (1753) gik Bønderne videre, idet de dristede sig til en Arbejdsnedlæggelse, eller i hvert Fald en Arbejdsindskrækning; de vægrede sig delvis ved baade Pløjning og Høslæt. De gik frem paa den Maade, at de i Mark og Eng afsatte de Stykker, som det formentlig kunde tilkomme Fribønderne at besørge, hvis de havde været hoveriydende, og lode de saaledes afmaalte Strækninger henligge ubearbejdede. Den 29de Marts 1753 indfandt da Budfogden Christen Jensen sig med to Vidner paa Klausholms Hovmark, hvor der dette Aar skulde pløjes Grønland til Byg ved Melmølle²⁾, konstaterede, at Arbejdet var delvist ugjort, samt formanede de tilstedeværende Pløjefolk til at udføre det. Da ingen tog Hensyn til Budfogden, vandrede Birkeskriveren ved Klausholms Birk, Las Møller, i April Maaned rundt til de forsømmelige Hovbønder med en skriftlig Opfordring fra v. d. Maase til at tage fat paa det efterladte Arbejde. Hvis de i Mindelighed vilde pløje de paa Klausholms Marker afsatte Jorder og forrette deres Hovning

¹⁾ Om Udtrykket »Trælbønder« se J. C. H. R. Steenstrup: Den danske Bonde og Friheden. 2. Opl., 38 ff.

²⁾ Mellemmølle i Voldum Sogn. Se om denne Cand. mag. S. Hansens Afhandling i Aar bog for Randers Amts historiske Samfund, I, 81 ff.

som »ærekære, lydige og tro Bønder«, vilde Godsejeren »af Kærlighed og Ømhed« eftergive dem deres fortjente Straf. Fortsat Trods vilde faa alvorlige Følger. Det tilkom nemlig ikke Bønderne at kræve deres Husbond til Regnskab for, hvorledes han vilde lade sin Ejendom drive. — Alt dette prellede af paa Bønderne. De erklærede sig ganske ude af Stand til at gøre Arbejdet; thi de selv og deres Heste vare udpinte; men ligesaa bestemt hævdede de, at der ikke var Tale om nogen Sammenrottelse eller ond Villie; det var kun Kræfterne, der ikke sloge til.

Omtrent ved denne Tid døde Justitsraad von der Maase (11te Maj 1753)¹⁾. Hans noget vaklende Holdning, hans Skrivelser, der syntes at love meget, men vare fulde af Betingelser, der ikke kunde opfyldes, og som altsaa ikke medførte nogen Forbedring, havde bidraget en hel Del til at ægge Bønderne og forkvale Forholdene. Da han døde, gik Bølgerne saaledes ret højt; Kampen mellem Herskabet og Bønderne var kommen til et kritisk Punkt. Samme Dag, Justitsraaden blev begravet i Voldum Kirke (1ste Juni), vare Bønderne samlede og opsatte et Slags Sammenholdsdokument, hvori de med alles Underskrifter forpligtede sig til at »udstaa Lykke og Skæbne med hinanden« og føre deres Sag igennem »til sidste Udfald« samt til at bestride de fornødne Omkostninger. Dette Dokument opbevaredes af Søren Balle, men kom senere, uvist hvorledes, i Daniel Fischers Hænder. Man maa mistænke Søren Balle for, at han, der som Bøndernes Fører var personlig stærkt truet og udsat for Herskabets Hævn, har svigtet sine Standsfællers Tillid og udleveret det farlige Papir til

¹⁾ Voldum Kirkebog.

Forpagteren, som selvfølgelig ikke tøvede med at lade det gaa videre.

Det saa som sagt temmelig broget ud paa Klausholms Gods, da Justitsraaden døde. Hans Enke, Magdalene Susanne født Numsen¹⁾, besluttede sig imidlertid til at fortsætte Striden, og under 6te Juni 1753 indløb til Kongen en Kontraktlage fra hende over Bønderne paa Grund af Arbejdsvægringen. Samtidig lod hun dem indstævne til Klausholms Birkething, hvor der procederedes og førtes Vidner i den følgende Tid. Inden man hørte noget fra København, søgte Bønderne endnu en Gang at faa Sagen ordnet ved Forhandling derhjemme. Ved en saakaldt Rekvisition af 13de November 1753 henvendte de sig til Fru v. d. Maase: De beklagede den for begge Parter ødelæggende Strid, hvori dog hverken de eller Bergen ere skyldige. Snarere har Fischer et Ansvar; ved tvetydige Talemaader har han bragt dem til at tro, at Fribønderne igen skulde til at tages i Arbejde. De minde om afdøde v. d. Maases Løfter, som endnu henstaa uopfyldte. Uden Hjælp af Fribønderne formaade ikke »at plove til de mange Ødegaarder — — saa og at plove de 3de store Vangskifter hver 2de Gange til Byg og samme saa og harve, som aldrig er hørtes eller skeet paa Klausholm tilforn, at disse tvende [trende?] Skifter paa een Gang til Byg er vorden indtagen og dørket foruden Havresæden og anden Hovning, os paalaa ved Kalk- og Teglovnene«. De opregne saaledes alle deres Klagepunkter og stille følgende Ultimatum: Vil Herskabet lade Fribønderne gaa med til Hovningen og lette Hovarbejdet ved Ødegaardene? Vil det eftergive $\frac{1}{3}$ af Landgilden for eet eller flere Aar, som andre Gods-

¹⁾ Datter af Generalmajor, Geheimeraad Matthias Numsen og Hustru Marie Worm.

ejere have gjort? I saa Fald ville de frafalde deres Klage, ellers maa Sagen gaa sin Gang.

Dette kom den da til. Rekvisitionen var næppe egnet til at formilde Fruen, og tilmed paastaar hun, at den først kom hende i Hænde den 4de Februar 1754, altsaa længe efter, at der var nedsat Kommission.

Efter at Regeringen i Løbet af Sommer og Efteraar 1753 havde konfereret om Sagen med de højeste stedlige Embedsmænd, Konferentsraad Ditlev Trappaud, Amtmand over Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter, samt Konferentsraad Christian Gersdorff, Amtmand over Kalø Amt, udfærdigedes der under 16de November 1753 Kommissorium til disse, hvori det hedder:

Friderich den Femte o. s. v.

Vor synderlig Bevaagenhed tilforn!

Udi tvende til Os under 28de December afvigte Aar indkomne allerunderdanigste Memorialer have en Del Klausholm Gaard og Gods underliggende saavel Selvejer- som Fæstebønder allerunderdanigst besværget sig over det store og meget overflødige Hoveri, dem nu, siden afgangne Justitsraad Christian von der Maase har tilkøbt sig samme Gaard og Gods, og fremfor forrige Tider bliver paalagt, og som fornemmelig skal komme deraf, dels at 20 hele Gaardmænd, som skal være den 4de Part af Godsets Hovbønder, har købt sig fri for Hoveri mod at betale en anseelig Arbejdspenge, hvorover Supplicanterne maa forrette saavel deres egen som bemeldte 20 Gaardmænds Hovning, dels og formedelst de 2de paa Godset anlagte Fabriquer af Kalk- og Teglbænderier, hvortil de maa gøre overflødig Pligtarbejde, saa at hver Mand undertiden maa levere 5 à 6 Mand og visse Tider flere, tilligemed 8 à 10 Heste til Hovning, og at Selvejerbønderne, endskønt Lovens 3die Bogs 12te Capitel 4de Artikel befaler, at Selvejerbønderne ej med utilbørlig Arbejde

eller Tyngge maa besværes af den, som Herligheden til Gaarden haver, videre end som Herligheden efter Billighed kan udkræve, som eragtes at være en Fjerdedel imod en Fæstebonde, som besidder en hel Gaard¹⁾, hvilket endog videre forklares ved allernaadigst Forordning af 1ste Juni 1720, dog alligevel ej alene maa gøre fuld Hoveri med de andre Godsets Fæstebønder, men endog nogle Gange dobbelt mere, hvilken formentlig utaaelig Hoveri ej alene skal have sat Supplicanterne, saavel Selvejerne som Fæstebønderne, i yderste Armod og Elendighed, men endog nu, især siden 1ste Maj afvigte Aar, da Gaarden var kommen under Forpagtning, skal være tilvoxen, idet den ene af Forpagtningsinteressenterne, Daniel Fischer, tillige skal være antagen som Foged ved Klausholm og Administrationen betroet, saa han nu desto mere plager dem med utaaelig Hoveri og truer dem dertil, dels med Straf paa Kroppen og dels med Proces og Dom til deres Fæstes Forbrydelse, samt til den Ende udenfor Ladegaarden [har] ladet oprejse en ny Træhest samt et Halsjærn med store Jærnlænker, ligesom de vare Misdædere. Ligesom og een af Selvejerbønderne, navnlig Søren Balle af Halling, skal være søgt og stævnet til hans Husbondholds og Fæstebrevs Forbrydelse, fordi han beskyldes for at have oversiddet et Hove-Bud, det han dog aldrig veed, er skeet, men udi mange Aar har maattet gøre mange Gange dobbelt mere Hoveri end nogen Fæstebonde, — saa de ikke kan se andet end deres Undergang og yderste Armod og Ødelæggelse. Hvorfor de derhos allerunderdanigst have anholdt, at Vi af høj kongelig Naade og Myndighed allernaadigst vilde komme dem til Hjælp og lette deres Byrde ved en allernaadigst Befaling, at de 20 frikøbte Bønder, som ere bebyrdede med den store Summa Arbejdspenge, de aarlig maa give, tillige skulle paalægges at gøre deres Hoveri med

¹⁾ Ordret Citat af Christian den Femtes Danske Lov 3—12—4.

de andre, og Supplicanterne derved maatte befries for ikke at gøre mere Hoveri, end deres Fæstebrev og Loven paa-byder, eller og vi allernaadigst vilde befale Eder begge, under hvis Amt og Jurisdiction Godset sorterer, at undersøge deres Andragende og derefter ved en ordentlig Dom for al ulovlig Hovning og Besværing at frikende samt tillægge dem al den Oprejsning, som deres Forurettelse og Omstændighederne kan udfordre. — Da, som det, saavel af en fra Os elskelige Frue Magdalene Susanne de Numsen, foranførte afgangne Justitsraad v. d. Maases Efterleverske, under 6te Juni sidstleden indkomne allerunderdanigste Memorial, hvorudi hun paa sin Side højlig klager og besværer sig over disse Bønders Opsætsighed og Trodsighed, som og Eders over Supplicanternes Klage indhændede allerunderdanigste Erklæringer fornemmes, at begge Parter ere fornøjede med, at Sagen og deres paa begge Sider mod hinanden førende Besværing udi en ordentlig Commission bliver undersøgt og paakendt, og det vel ikke, formedelst sammes Vidtløftighed, paa anden Maade kan være at afgøre, — saa er nu hermed Vores allernaadigste Villie og Befaling, at I rette Eders Lejlighed efter, tillige med tvende andre Commissærer, som vi allernaadigst ville bevilge og lade Frue Justitsraadinde v. d. Maase tilkendegive, at hun paa sin Side, om hun det efter Tilbud begærer, maa foreslaa og gøre allerunderdanigst Ansøgning om, at foretage Eder denne Sag for samme at undersøge og derefter paa lovlig Maade at paakende Parternes til hverandre havende Prétentioner, hvorhos vi og allernaadigst ville have bevilget, at hvis Vidner Parterne til Sagens Oplysning kan have og ej tilforn for andre Retter endeligen ere afhørte, maa for Eder udi Commissionen efter Loven føres og afhøres. Hvilken Eders Forretning I de interesserede paa Ansøgning under Eders Hænder og Signeter beskreven haver at give, som I ville ansvare og bekendt være.

Da Justitsraadinde v. d. Maase ikke benyttede sig af den hende i Kommissoriet aabnede Adgang til at udpege to Kommissærer, blev det de to Amtmænd alene, som kom til at behandle Sagen.

Den første af disse, Ditlev de Trappaud¹⁾, tilhørte en fra Lothringen udvandret Huguenotfamilie, som med Officeren Paul de Trappaud var indkommen til Danmark i Slutningen af 1600erne. Paul de Trappaud ejede den senere udstykkede Herregaard Hammergaard i Vrads Herred, hvor Sønnen Ditlev blev født den 27de August 1700. 7 Aar gammel mistede Ditlev Trappaud sin Fader, der døde i Budapest som Oberst i kejserlig Tjeneste; 18 Aar gammel blev han Page hos Frederik den Fjerde, og 1730, kort efter denne Konges Død, beholdt han Embedet som Amtmand i Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter. Som saadan boede han paa Søbygaard, Søby Sogn, Gern Herred, under det Skanderborgske Ryttergods. Da dette i 1767 blev bortsolgt, købte han den ligeledes derunder hørende Tvillumgaard med Gods (ved Gudena), men døde allerede Aaret efter, den 22de August 1768. Han blev begravet paa sit Fædrenegods, i Hammer Kirke, hvor man endnu seer hans Kisteplade, hans Sporer og Kaarde²⁾.

Den anden Kommissær, Amtmanden over Kalø Amt, Christian Gersdorff, tilhørte den berømte gamle Adelsslægt. Efter sin i 1745 afdøde Fader, Konferentsraad Jochum Gersdorff, havde han arvet det skønne Gods Vosnæsgaard i Skødstrup Sogn, Øster Lisbjerg Herred, hvor han havde sin Bolig som Amtmand. Han døde allerede 1757.

Det første, Ditlev Trappaud som Kommissionens

1) Se Personalhistorisk Tidsskrift IV Række, 6te Bind, 17 ff.

2) Trap, V, 235.

Formand foretog i Sagen, var i Henhold til Klagernes Ansøgning at udnævne dem en gratis Prokurator. Under 2den Januar 1754 tilskrev han Seigneur Niels Madsen paa Dronningborg, Birkedommer til Frisenvold, Kalø og det Dronningborgske Rytterdistrikts Birker, og beskikkede ham til at føre Sagen paa Bøndernes Vegne: »thi ville han sig herefter deres Sag, det snarest ske kan og med den Nidkærhed og Flid, som jeg mig hos hannem forsikrer, foretage og til den Ende kalde til sig nogle af de Bønder, som have underskrevet Klagerne — — og ved dennem requirere alle de Documenter og Bevisligheder, som de maatte have til denne deres Sags Oplysning og Sr. Bergen i Voldum for dennem haver ført og ventelig haver i Hænde, samt derefter opfører Hovedstævning for dem og derudi optager alle de Gravamina, som Klagerne formelde«. Herefter følger den højtidelige Beskikkelse: »og haver han samme forsvarligen efter Loven for dennem at udføre, saaledes som han agter at kunne tilsvare og bekendt være, og det uden nogen Betaling, dog at de forsyne hannem med fornøden Befordring til og fra Thingstederne samt billig Kost og Tæring udi den Tid, han maa være i deres Forretning«.

Det var et ejendommeligt Valg, Trappaud her havde truffet: Niels Madsen og Klausholms Bønder vare ganske vist gamle Bekendte, men ikke just for det gode; som det vil sees neden for, var det ikke uden Grund, at Bønderne frabad sig denne paanødte Forsvarer. Saasnart det var blevet dem bekendt, at han var beskikket som deres Sagfører, tilsendte de ham under 21de Januar 1754 følgende utvetydige Skrivelse:

Velædle Sr. Niels Madsen!

Os, Klausholms Bønder, er den 17de Januar sidstleden ved vores Birkedommer bekendtgjort en Skrivelse fra Høj-

ædle og Velbaarne Herr Conferentsraad og Amtmand Trap-paud, at Højbemeldte Herre efter en kongelig allernaadigst Befaling havde beskikket os Deres Velædelhed som fri Procurator, vores Sag, som er Dem bekendt, imod vores Herskab at udføre; men som vi allerede, formedelst vi først, og om vi mindes ret, endda næsten allerførst, af Deres Velædelhed som Fuldmægtig paa Klausholm med Søgemaal, Stævnemaal og Rettergang blev angreben, har antaget Procurator Jørgen Rasch Bergen i Voldum, som har mødt for os ved Retten og ført en Del videre for os ved Lisbjerg, Galten, Houbjerg og Hasle Herreders Ret samt er i Begreb med at føre flere saavel der som ved Klausholms Thing, han og er vores Sag nu godt bekendt og veed, hvad der er ført og endnu kan fattes, vi ej heller haver nogen Byrde med hans Befordring, siden han bor i Egnen hos os og desuden befordrer sig selv, som vi forarmede Bønder ikke formaar at gøre eller kan bestride. Deres Velædelhed har desforuden været vores Contrapart just udi denne Sag og den Jord-Materie, som nu er under Sag; derfor han ikke i vores Formening kan føre vores Sag. Saa vi ikke kan betro vores Sag til nogen anden eller forlange andre end bemeldte Procurator Bergen, som vi haaber troligen udfører vores Sag ved Retterne og Commissionen. Men vi hermed aldeles frasiger os Deres Velædelhed vores Sag at føre, med Formodning, han sig intet dermed befatter eller nogen af vores Documenter fra Retterne eller andre Steder fordrer eller modtager, ligesom vi og aldeles ikke forlanger, at Deres Velædelhed skal rejse til nogen Thinge for os eller tage uden sin Dør i vores Affaire, siden vi ingen Befordringsskab eller Omkostninger tilstaar eller godtgør ham, saafremt han imod vores Villie og denne Frasigelse sig nogen ufor nødne Rejser skulde foretage. Vi udbeder os et

lidet Svar til vores Efterretning og dernæst med megen Éstime forbliver

Kongelig Majestæts Birkedommer og Birkeskriver,
Velædle Sr. Madsens ydmyge Tjenere.

Skader, den 21de Januar 1754.

Brevet er undertegnet af 8 Mænd i Skader, 8 i Søby, 2 i Nielstrup, 5 i Hallendrup, 4 i Robdrup, 3 i Bramstrup, 4 i Rigtrup, 2 i Stobdrup, 1 i Ginnerup, 3 i Trustrup og 5 i Halling. Størstedelen af Underskrifterne ere identiske med dem under den store Klage; nogle flere ere tilkomne; men til Gengæld mangle alle Voldum Mænd. Som under Klagen bestaa ogsaa her mange Underskrifter kun af Mændenes Forbogstaver.

Imidlertid lod Trappaud under 12te Februar Sagens Parter stævne til at møde for Kommissionen, der agtede at holde sit første Møde paa Klausholm den 12te Marts, og denne Stævning blev i de følgende Dage forkyndt dels for Bønderne og dels paa Klausholm for Fru v. d. Maase og Daniel Fischer, samtidig med at ogsaa Niels Madsen blev tilsagt til at møde med sine Klienter.

Til den fastsatte Tid indfandt saa de to Amtmænd sig paa Klausholm, satte Kommissionen og lod oplæse Kommissoriet, Stævningen og Niels Madsens Beskikkelse. Nu kunde Sagen altsaa begynde. Men foreløbig stode Hjulene stille. Den arme Niels Madsen, Sagføreren imod Klienternes Villie, havde intet kunnet gøre, da man ingen Dokumenter havde villet give ham, og af Bønderne var der foreløbig ingen, som meldte sig. Jo, der kom dog een; men det var en Mand fra Kollerup Gods¹⁾, og han optraadte kun som Overbringer af en Skrivelse til Kom-

¹⁾ Klausholms Nabogods, Kollerup i Hadbjerg Sogn, Galten Herred, blev netop dette Aar (1754) af Christen True solgt til Grev Christian Frijs til Frijsenborg.

missionen, dateret Skader, den 27de Februar, hvori Underskriverne, som særlig er Skader og Søby Mænd, dels klage over nogen Uklarhed angaaende Stævningen og dels over, at de ikke have kunnet erholde nogen Kopi af Kommissoriet, men navnlig over Niels Madsens Beskikkelse: »han er os uvedkommende, siden vi har ladet ham vide, at han ikke kunde være vores Forsvar, formedelst han i een og den selv samme Sag har været vores Contrapart og ført Sag imod os fra Klausholm, og vi ikke forlanger hans Tjeneste, — — desuden er han af Velbaarne Fruen antagen og constitueret som Fuld-mægtig eller Birkedommer ved Klausholms Thing og at forrette, hvad som udi Birket maatte forefalde, saa han ikke kan tjene os begge. Saa for at vorde underrettet om Stævningens Indhold og at vorde oplyst om Commissoriets Indhold er vi underdanigst begærende, at Deres Velbaarenheder vilde være saa naadige og forunde os i Forvejen Copie af den udstyrede Stævning med det indførte Commissorium, at vi deraf kunde iagttage, hvad ske burde. Men paa det vi ikke skal blive paa-tvungen nogen Forsvar imod vores Villie, som vi ikke kan være tjent med, eller om vores Sag haver Kundskab, og vi derimod kan faa en Mand, som vi haver Tillid til, og om vores Sags Beskaffenhed haver nogen Efterretning, og os ingen Hinder skal gøres udi at antage til vores Forsvar, hvem vi lyster, saa declarerer vi hermed at renoncere paa det kongelige allernaadigste Beneficium, saavidt fri Procurator angaar os skulde beskikkes, at vi ikke samme forlanger af Deres Velbaarenhed, Herr Conferentsraad Trappaud, constitueret, siden vi selv have meldt, os samme skal besørge«.

Til alt det, der saaledes fremførtes og med Rette kunde indvendes imod Birkedommer Niels Madsens Overtagelse af Bøndernes Sag tog Kommissionen intetsomhelst

Hensyn; det betragtes som en Selvfølge, at det maa blive ved det eengang bestemte.

Nu optraadte imidlertid Modpartens, Fru. v. d. Maases Sagfører, og det var ingen anden end den paa hin Tid saa berygtede Bondeplager, Seigneur Rasmus Randlef til Skerring Munkgaard. Denne Mand, hvis Herkomst og Fortid ikke endnu er undersøgt¹⁾, var i Aaret 1718 ved Giftermaal med Amtmand Hans Nansens Enke, Maren Thygesdatter fra Matrup, kommen i Besiddelse af det lille Gods Skerringgaard eller Skerring Munkgaard i Egaa Sogn, Øster Lisbjerg Herred. Hans utaalelige Haardhed havde her drevet Bønderne til de forvovneste Voldshandlinger; efter et mislykket Mordforsøg mod Randlef brændte de to Gange (1727 og 28) Skerring Munkgaard af over Hovedet paa ham²⁾. Haarde Straffedomme gik over de sammensvorne Bønder og navnlig over den Mand, som de havde betalt for at paa-sætte Ilden; men ogsaa for Randlef var Stillingen kritisk: Bygningernes Genopførelse efter de to Brande og den dyre Retsforfølgning mod Bønderne stillede haarde Krav til hans Formue. Traditionen i Østjylland, der paa ægte folkelig Vis har ønsket at se den onde Mand forsvarligt straffet allerede her paa Jorden, fortæller, at Randlef maatte gaa fra Gaard og Gods og endte sit Liv i Fattigdom og Elendighed; det var Gengældelsen for al hans Ondskab. Saaledes skildrer ogsaa Severin Kjær det i sit anførte Skrift. Han lader ham dø i Aarhus 1756³⁾. Det maa vel ogsaa være Randlef, Professor Edv. Holm sigter

¹⁾ De Meddelelser, der findes om ham i Severin Kjær: Fra Stavnsbaandets Dage, 273 ff., ere meget ufuldstændige.

²⁾ Jydske Tegnelser XXV og XXVI (i Rigsarchivet).

³⁾ hvilket han har fra den Kilde, som han slavisk udskriver: A. Jacobsen i Dansk Landbotidende 1873, 211 ff.

Trap IV, 1023, har det rigtige: 1755.

til, naar han ¹⁾ fortæller: »en jydsk Godsejer blev bragt til Bettelstaven ved de Ildspaaættelser osv.« I Virkeligheden besad imidlertid Rasmus Randlef Skerring Munkgaard til sin Død. Egaa Kirkebog ²⁾ beretter, at 1755, den 21de Februar, blev »Seigneur Rasmus Randlef til Schierringgaard bisat i Eggøe Kirke«. At Randlef maa-
ske nok trængte til og i hvert Fald ikke forsmaaede en Biindtægt som den, der her tilbød sig ved at føre Justitsraadindens Sag, er forstaaeligt nok, og tilmed maatte et Herskabs Forsvar mod opsætsige Bønder være en Opgave, der inderligt tiltalte ham.

Med stor Voldsomhed og høj Foragt begyndte han strax at buldre løs imod Bønderne: det drejede sig her om en Sammenrottelse, en Konspiration, foranstaltet af en Vinkelskriver, som tilmed slet ingen Ret havde til uden Herskabets Vidende (Bergen var jo selv Lejer under Klausholm) at procedere for dets Bønder og Tjenere. Han forlangte saa, at der skulde ske Opraab, om nogen af de klagende Bønder var tilstede. Disse maatte da forhøres, om de virkelig havde nogen Del i Klagen; selve Underskrifterne kunde man ikke tage efter, mange af dem bestode kun af tre Bogstaver. Det derpaa følgende Opraab gav intet stort Resultat: af Fæstebønderne var overhovedet kun mødt een, af Selvejerne derimod nogle faa. Randlef forlangte følgende fire Spørgsmaal rettede til de mødte Bønder:

1. Vedkender han sig Klagen af 28de December 1752 og hvad deraf kan følge paa? Kan han læse og skrive?
2. Hvor var han samlet, da han underskrev Klagen? Eller hvem bragte ham den til Underskrift?

¹⁾ Anf. Skr. I, 353.

²⁾ Landsarchivet i Viborg.

3. Var han ved den i Klagen mentionerede Træhest, Halsjærn eller paa anden Maade ilde medhandlet?
4. Havde han noget imod Monsr. Daniel Fischer at klage?

Under Forhøret viste der sig nogen Vaklen i Udsagnene; to Ting fremgik dog, først: at ingen kunde (eller turde) klage over legemlig Mishandling, og dernæst: at Søren Balle i Halling var een af Hovedmændene, som havde baaret Klagen rundt og, som et Vidne siger »besnakket ham til Underskrift«. Imidlertid var Tiden fremrykket, og da der trods tre Opraab ingen yderligere meldte sig, hævedes Mødet for at fortsættes den følgende Morgen. Den 13de Marts mødte i Stedet for Gersdorff, som havde Forfald, Forvalteren ved Stamhuset Tustrup og Hevringholm¹⁾, Hans Thornsohn, som anden Kommissær. Han maa have været godt kendt med Forholdene, dels som Klausholms nærmeste Nabo, og dels fordi han i sin Tid havde været Godsforvalter hos Anna Sophie og, som ovenfor nævnt, havde været med til at aflevere Klausholm efter hendes Død. Forøvrigt blev han senere Ejer af Skovsgaard i Skellerup Sogn ved Hobro og døde der 1766²⁾.

Denne Dag var der mødt et stort Antal Bønder, som forhørtes med de samme fire Spørgsmaal, der havde været stillede Dagen i Forvejen. Rækken af Bønderne aabnes af Alexander Andreassen Buds³⁾ i Voldum; han vedstod Klagen, kunde skrive [sit Navn], men ikke læse, underskrev Klagen hos Anders Perk i Voldum, hvor 4

¹⁾ i Hørning og Vivild Sogne, begge i Randers Amt. Stamhuset besades paa denne Tid af Familien Beck-Friis, som var bosat i Skaane.

²⁾ Trap IV, 857.

³⁾ Oldefaders Bedstefader til Forfatteren af nærværende Afhandling.

eller 5 vare samlede og dertil »advarede« ved to Mænd fra Skader. Han havde ikke været plaget med Træhest, Halsjærn eller i anden Maade enten bleven slaaet, pryglet eller ilde mishandlet af Monsr. Daniel Fischer eller nogen anden af Herskabets Folk.

Lignende Svar give de fleste i den lange Række af Bønder, som nu staar frem; nogle kunne baade læse og skrive, omtrent Halvparten kan ingen af Delene. Ganske enkelte unddrage sig, ville ikke vedstaa Klagen og ville helst trække sig ud af det hele. — Efter Vidneførselen begærer Niels Madsen Anstand; han mangler stadig de fornødne Dokumenter. Rasmus Randlef, som havde »anhørt en Del af Bøndernes Vedblivende udi deres fattede Egensindighed og vrangre Indbildning«, havde intet at indvende imod Anstanden, hvortil Madsen, som han spydigt bemærkede »helt vel haver Føje«. Kommissionen udsattes til 18de April.

Inden denne Tid udsendtes (3die April 1753) en ny Stævning fra Kommissærerne, hvorved samtlige Bønder under Klausholm Hovedgaard og »fornemmeligen de, som enten Klageskrifterne usandfærdigen have underskrevet og holdt sig tilbage fra dennem befalede Pløjning og Avlings Drift, deres Herskab derved megen Udgift, Fortræd og Skade tilføjet; men og de, som ved Udlæg og Sømmenskud Trodsigheden har oprejst og understøttet« stævnes til at møde Torsdag den 18de April med deres anordnede Forsvarer Niels Madsen. Ligeledes stævnes Jørgen Rasch Bergen som Anstifter eller i det mindste Understøtter og Befordrer. »Parterne tilholdes at medtage og indkomme med alt, hvis enhver til sin Sags Tarv tjenlig cragter, da der kan forventes alt, hvis Lov og Ret er gemæs«.

I samme Mellemtid havde Fru v. d. Maase ved et Andragende til Regeringen sørget for at faa Bergen

trukket ind i Sagen, ikke som Sagfører, men som Anklaget; det farlige Ord og Begreb »Sammenrottelse« var ogsaa herfra bleven slynget ind i Forhandlingerne, og i Mødet den 18de April 1754, der lededes af Thornsohn (paa Trappauds Vegne) og Gersdorff, oplæstes et nyt Kongebrev af 13de s. M., der efter en Rekapitulation af Sagen fortsætter:

bemeldte Fru v. d. Maase haver for Os allerunderdanigst andraget, hvorledes det skal være befunden, at Procurator Jørgen Rasch Bergen, som boer paa hendes Gods udi Vol-dum Sogn og By, skal have været disse Bønders Concipist, saavel som og endnu tilholder sig at vil skrive og gaa i Rette for dem, uanseet dennem af Dig, Conferentsraad Trappaud, ifølge Vores allernaadigste Befaling en fornuftig og lovlig Forsvar er beskikket, ja at endog disse Bønders Daarlighed skal gaa saa vidt, at de gør Sammenskud til hans Belønning og Underholdning, hvorved en Del anvender mere end deres Formue sig strækker(!), med Videre imod Vores allernaadigste Anordning ved Foder og Brændsels Levering til hannem, deres Gaarde til Svækkelse(!). Thi er, udi Anledning af merbemeldte Fru Justitsraadinde v. d. Maases derhos gjorte allerunderdanigste Ansøgning og Begæring hermed Vores allernaadigste Villie og Befaling, at I under berørte, Eder allernaadigst anbefalede Commission tilligemed undersøger og paakender, hvorledes fornævnte Procurator Bergen for sin Behandling og Adfærd bør ansees og straffes til Exempel for andre, der ellers maatte faa i Sinde ved saadan Sammenrottelse at søge deres Fordele.

Efter Oplæsningen af dette Brev, ved hvilket den ulykkelige Bergen jo ikke alene var sat paa Anklagebænken, men paa Forhaand dømt, tog Rasmus Randlef fat med en glubsk Tale: Han stod ikke her for at

»movere nogen Sag paa Herskabets Vegne mod hendes egne Bønder og Tjenere, hvilke enhver Retsindig vel ikke nægter, hun jo elsker, saavidt hende som Husbonde bør, og derfor allerhelst saa og ønskede, at de kunde komme i Kundskab om deres Daarlighed og Vildfarelse, men aleneste derfor lader møde, om der kunde falde Lejlighed til, at de ved denne høje Kommission kunde blive ledede til at nyde ret Indsigt i deres Foretagende eller og tydeligere at blive bekendt med, om deres foretagne Opsætsighed, Egenraadighed og Dumdristighed skulde ved Kontinuation være stegen saa højt, at det skulde være bleven til en Haardnakkenhed, hvilken han (Sr. Randlef) eller andre retskønnende fast ikke lettigen skulde paatvivle, efterdi man finder disse Bønders Sammenrottelse saa stor og saa fast uden al Blyfærdighed eller Undseelse, at de end ikke agter de af Hans Majestæts høje Øvrighed efter kongelig special Ordre føjede Anstalter, omendskønt samme sigter til deres egen Tarv og Nytte. De har renonceret paa Hans Majestæts Naade, som de dog selv har søgt; — men de veed vel ikke, hvad det Ord »renoncere« betyder; hvis de vidste det, var de jo ikke Bønder. De har ikke villet tage imod den beskikkede Procurator, har ikke villet producere det mindste ved Kommissionens første Session, hvorved de kunde give deres Paastand nogen Idée og langt mindre mindste Bevis« osv.

Medens Bergen var udebleven, var der mødt en Mængde Bønder. Birkedommer Niels Madsen var selvfølgelig ogsaa til Stede, men spillede stadig den samme ynkelige Rolle; han havde ingen Dokumenter og Bevisligheder faaet overleveret og maatte da bede Kommissionen selv spørge de nu mødte Bønder, hvad de havde til Sagens Bestyrkning. Atter traadte den nidkære Randlef frem med en Mængde Spørgsmaal, som han ønskede

forelagte for Bønderne, hvilket da ogsaa skete denne og den følgende Dag (19de April). Dels vilde han vide, hvad Bønderne havde givet Bergen for hans Skriveri, hvilket viste sig at være saare beskedent: det højeste Beløb var 3 Mk. af en Gaard, som to Mænd beboede, ellers 2 Mk., 1 Mk., nogle Skilling, endelig havde Bergen nogle Steder faaet een eller et Par Havrebryndinger af hver Gaard. Det saa ud, som om det var Søren Balle i Halling og Knud Mogensen i Hallendrup, der havde staaet for disse Indsamlinger. — Derefter kom Randlef ind til Sagens Kærne, udspurgte om Hoveriet, som alle Vidnerne erklærede for haardt, samt om Arbejdsvægringen i 1753. Hvem var Ophavsmand dertil? Een »vidste ikke, hvem der var Formand for deres Optog«, en anden vidste ikke, hvem der var »Opmand for dem til den Opstand«. Nærmere Besked opnaaede han ikke at faa.

Ved næste Møde, 6te Juni 1754, der præsideredes af Trappaud og Thornsohn, var Niels Madsen stadig lige vidt. Han indskrænkede sig til som før at »ervarte, hvad Randlef behager at formene«. Denne anslaar nu paa Fruens Vegne de mildere Strænge: Hun vilde nødig »med Rigueur udføre Sag mod sine Bønder og Tjenere«. Hvis Bønderne, i Stedet for at samle Penge ind til Befordring af deres Ondskab, vilde samle saa mange Penge, at de kunde betale Herskabet, hvad dette havde maattet udgive for at faa det forsømte Arbejde udført, samt erkende og afbede deres Fejl, saa kunde det ventes, at Herskabet vilde vise større Générosité og Godhed, end de efter deres Forhold kunde vente. — Efter denne Indledning fremlagde han en Synsforretning over de uslaaede Enge. Saavel paa »Trællernes« som paa »Selvejernes Made« ansloges Tabet til 87½ Læs Hø (et forsvarligt Læs Hø regnet til 32 Lispund), foruden den Skade,

Engene havde taget ved at staa uslaaede. Endvidere fremlagde han en specificeret Regning over det Pløje-arbejde, Herskabet havde maattet lade udføre ved Folk, man havde lejet udenfor Godset:

85 Plove à 5 Mk. er	70 Rdl. 5 Mk.
Til Mandskabet ifølge Akkord skænket 24 Potter Brændevin à 8 Sk. Potten er	2 — » —
9 Harver er	3 — » —
Dertil Brændevin	» — 1 —
Summa	76 Rdl. » Mk.

Det var unægtelig slemme Poster. Men værre endnu var det næste Moment, som Randlef fremdrog. Det er allerede berørt, at Selvejrbønderne paa Klausholms Gods indtog en for dem uheldig Særstilling, og den bestod i, at de i sin Tid vare blevne undtagne fra den i Danske Lov 3—12—4 udtalte Regel, at man af Selvejrbønder kun kan kræve en Fjerdedels Hoveri. Dette Forhold skrev sig fra Storkantsler, Grev Reventlows Ejertid. Paa Trods af den to Aar i Forvejen udstedte Danske Lov, ved et kongeligt Magtsprog, som Gunstbevisning mod en i Forvejen af Gaver overvældet Stormand, var denne bestemte Kres af Bønder blevne stillede langt uheldigere end deres Standsfæller, idet Kong Christian den Femte, højlovlig Ihukommelse, ved et allernaadigst Benaadningsbrev af 12te December 1685 havde tilladt, at Selvejrbønderne ved Klausholm skulde gøre Hoveri lige med Fæstebønderne.

Dette for den tidlige Enevælde betegnende Dokument lyder saaledes:

Vi Christian den Femte osv.

gøre vitterligt, at eftersom Os elskelige Herr Conrad, Greve af Reventlow, Herre til Klausholm og Frisenvold etc. Ridder,

Vores Geheime- og Landraad, Kammerherre, Ober-Jægermester og Amtmand over Hadersleb Amt, for Os allerunderdanigst haver ladet andrage, hvorledes han, for Mangel af rede Penges Betaling, skal have været foraarsaget efter Vores Højesterets Doms Anledning at tage Klausholm Hovedgaard med des nu tilliggende Gods til Ejendom, hvoriblandt skal findes en Del Selvejrbønder, nogle og tredive Gaarde, som Vores elskelig kære Herr Fader, salig og højlovlig Ihukommelse, til Os elskelige Hans Friis til Hevringholm Ao. 1662 skal have solgt og overdraget, hver Td. Hartkorn for 60 Rdl. dog med den Forbehold, det igen at indløse, og som bemeldte Herr Conrad, Greve af Reventlow, befrygter sig, at sligt i Fremtiden til hans Skade skulde udfalde, især om forskrevne Selvejrbønder nogen Forskaansel udi deres sædvanlige Arbejde skulde nyde, da, ihvorvel Vores Lov gør nogen Moderation udi Selvejrbønders Arbejde, ikke desto mindre have Vi dog af sær kongelig Naade og i allernaadigst Henseende til bemeldte Herr Conrad, Greve af Reventlow, hans allerunderdanigst beviste tro Tjeneste, saa og at bemeldte Selvejrbøndergods hannem saa højt er beregnet, allernaadigst bevilget og tilladt, saa og hermed bevilger og tillader, at forbemeldte Selvejrbønder maa og skal herefter som hidindtil gøre hannem og hans Arvinger Hoveri og Arbejde til forbemeldte hans Hovedgaard Klausholm lige med Fæstebønderne, saa og at han samme Selvejergods for sig og sine Arvinger, uden nogen Exception og Reduction, til evindelig Ejendom maa nyde og beholde. Forbydendes alle og enhver herimod, som forskrevet staar, at hindre eller udi nogen Maade Forfang at gøre, under Vor Hyldest og Naade!

Givet paa Vort Slot København, 12te December 1685.

Under Vor kongelige osv.

Christian R.

Dette mærkelige Godsejer-Privilegium havde Selvejrbønderne forstaaeligt nok allerede tidligere været misfornøjede med og havde procederet med Herskabet derom; men det var under 31te Maj 1706 bleven fornyet af Kong Frederik den Fjerde, og følgelig var al Protest forgæves. Bønderne havde dengang tabt deres Sag baade ved Hjemthing og Landsting. — Efter at Randlef havde konstateret dette ved Fremlæggelse af de faldne Domme, begærede Birkedommer Madsen Anstand til 3die Juli, hvilken bevilgedes.

Inden dette nye Møde havde Bønderne endelig besluttet sig til at give efter og lægge deres Sag i Madsens Haand. Bergen, den Mand de havde tænkt sig som Forsvarer, stod jo nu ved deres Side som Medanklaget. Deres eneste Udvej var Birkedommeren, hvor ildeseet han end var af dem. Udrustet med de fornødne Dokumenter kunde han da den 3die Juli 1754 indlevere et Indlæg, der seer ganske dygtigt ud, maadeholdent og dog kraftigt. Niels Madsen kommer seent; men han kommer godt. Man maa lade ham, at han som en brav og hæderlig Mand stræber at udføre sit utaknemlige Hverv. Han begynder med at fremhæve som bekendt og indrømmet af alle, at Hovbønderne til Klausholm nu er færre end før, og det forlangte Arbejde større; før var der 80 Plove, nu kun 60; de 20 have jo afløst Hoveriet; Marken drives nu mere intensivt end før; der er tilmed nogle Ødegaarde, som ogsaa maa dyrkes. Hertil kommer det ny-anlagte Teglværk og de atter i Brug tagne Kalkværker, — alt dette har »aarsaget Hoveriets ydermere Stærkhed«. Han paaviser, at Bønderne tidligere have klaget hos afdøde v. d. Maase, og fremlægger de dengang vexlede Skrivelser. Overfor Randlefs Benyttelse af den kongelige Bevilling om Selvejrbøndernes Hoveripligt fører han følgende Modbevis: Dette Privilegium gælder ifølge sin

Ordlyd kun Grosskantsler Reventlow og hans Arvinger, saa denne kongelige Resolution kan ikke extenderes længer end for den Tid, salig Herr Grosskantsleren og Arvinger vare Ejere af Klausholm Gaard og Gods; nu derimod, under dette andet Herskab, bør Selvejrbønderne nyde Lovens Beneficium. Han slutter med følgende Paastande:

1. At Fæstebønderne naadigst maatte vorde considereret at nyde nogen Soulagement i Henseende til Hoveriets Stærkhed nu, fremfor i forrige Tider.
2. At Selvejrbønderne blive anseet at nyde det Privilegium, som Lovens 3—12—4 forunder dem.
3. Skønt det ganske vist ligger udenfor Kommissionens egentlige Omraade, henstiller han, at det i sin Tid af v. d. Maase givne Løfte om Eftergivelse af $\frac{1}{3}$ af Landgilden for 1746, hvilket ikke er blevet opfyldt hidindtil, nu maa blive det, ved at der for deres Vedkommende, som have lidt under Kvægpesten, bliver kvittet i Landgilden for nærværende Aar.

Med Hensyn til de af Randlef opstillede Erstatningskrav gør han gældende, at kun Bøndernes Uformuenhed er Skyld i, at Arbejdet forblev ugjort. Nogen Erstatning ere de ude af Stand til at udrede. Endelig hævder han, at en enkelt Bonde, Rasmus Laursen paa Galten Præstembedes Mensalgaard i Skader, ifølge sit Fæstebrev har særligt Krav paa kun at yde formindsket Hoveri, og 7 Mænd i Rigtrup ligeledes, fordi Jord af deres Gaarde i sin Tid af Grosskantsleren er lagt ind under Klausholms Hovedgaardsmark.

Alt dette bilægger Niels Madsen med de fornødne Dokumenter, blandt hvilke to Thingsvidner frembyde særlig Interesse. Det ene er optaget ved Galten, Houlbjerg og Vester Lisbjerg Herreders Ret 19de September

1753—27de Februar 1754, det andet ved Klausholm Birkeret 15de September 1753—16de Marts 1754. Bøndernes Sag var her bleven ført af Bergen, Herskabets af Hans Grimstrup. Trods alle den sidstnævntes Spidsfindigheder og Udflugter (han kræver f. Ex. engang et Vidnes Troværdighed belyst igennem Konstatering af, hvornaar Manden sidst var til Alters!) bragte disse Vidneførsler en rig Fylde af Kendsgærninger for Dagen, der tilsammen tegne det mørkeste Billede af Bøndernes elendige Tilstand, — et trøstesløst, haabløst, uhyre Slid! Her kan kun anføres enkelte betegnende Træk. Gennemgaaende hos Vidnerne er Forherligelsen af Fortiden paa Nutidens Bekostning: Under Grosskantsleren, Frederik den Fjerde og Anna Sophie var det andre og bedre Tider, der gjordes ikke den halve Hovning imod nu. Vel var Kalkværket ogsaa tidligere i Gang; men Arbejdet udførtes da af Soldaterne. I Grosskantslerens Tid kunde Bønderne faa Hjælp af Herskabet med Tømmer, Træ, Bæster og Korn osv.; det var der ikke Tale om mere; ikke engang et Læs Ellevender (til at flette Vægge med) var at faa. Før var der 80 Bønder om Arbejdet, og i Kongens Tid fik de endda Hjælp af de kongelige Bønder i Omegnen (i Todbjerg, Mejlby og Ødum); tilmed pløjedes der ikke i Ryttertiden, hvor Jorden laa til Slæt og Græsning¹⁾. Nu var der kun 60 Bønder om det langt større Arbejde. Før var alle Bønderne delte i 4 Roder, hvoraf de 2 vare til Hovning og de 2 fri, undtagen i Slæt, Høst og Pløjetid, hvor alle mødte. Hver Helgaard stillede 2 Mand og 1 Plov om Dagen, eller om Høsten 1 Mand og 1 Optager (det kunde dog hænde, naar det

¹⁾ Her staar altsaa Ryttergodstiden i lys Erindring, — i Modsætning til andre Steder i Danmark, hvor den afmales som en fuldstændig Rædselsperiode, saaledes paa Møen; se Chr. Christensen (Hørsholm): Agrarhistoriske Studier II, 151 ff.

hastede, at hver Gaard stillede 2 Meder); nu derimod maa hver Gaard møde med 4, 5, 6 Mænd, og undertiden bliver der pantet for den 7de. Af Skader maa f. Ex. møde af hver Gaard: 4 Mand med 2 Plove, 2 Mand med 2 Harver og i Saatiden desuden 1 Mand med en Sædeløb. 3 Gaarde paa Godset ligge for Tiden øde, ogsaa de maa drives, foruden at det dem tilkommende Hoveri maa ydes paa Hovedgaardsmarken. Endvidere klages over haardt Skovningsarbejde og over Slæbet ved Tegl- og Kalkovne. For Brydningen af Kalkstenene gaves der vel Betaling; men at trille dem hen til Ovnene betragtedes som Hovarbejde. Naar der var Ild i Teglovnene, maatte Skader Rode baade helligt og søgnt hidslæbe Tørv og Træ. Bønderne vare nær ved at køre og arbejde deres Heste ihjel, Niels Sparre i Skader havde f. Ex. en gang maattet lade sine Heste staa ude paa Hovmarken om Natten, da de ikke orkede at gaa hjem. Men selv om man drog hjem med Hestene, kunde der kun blive Tale om en Timestids Hvile for dem inden Dagningen, da de samme Heste altid maatte af Sted paa ny. Efterladenheden med Hovarbejdet i Foraaret 1753 skyldtes alene Nød og Hestenes Usselhed; det forlangte Arbejde kunde simpelthen ikke præsteres. En anden Plage var Hovspindet: Fruen udleverede paa Godset Hør, Blaar og Uld til Spinding; den, der ikke spandt det udleverede, maatte betale 12 Sk. For dette Pligtarbejde vare dog Selvejerne fri. Eet af Vidnerne, den 78aarige Mads Mortensen af Skader sammenfatter hele den ynkelige Tilstand i de korte Ord: »Skal denne Hovning staa i 10 Aar, bliver der ikke een Mand, som er god for at rede en Plov ud«.

Nu var Turen til Rasmus Randlef. Han kom med Vælde; hans Indlæg fylder i Kommissionsakten ikke mindre end 50 Sider. Først opholder han sig over Tonen

i Bøndernes Klage til Kongen: her er mod Herskabet rettet saa grove og ublu Beskyldninger »som end ikke uden for Christenheden ventes at passere«. Dette er skammeligt, da jo Fru v. d. Maase ligesom andre retsindige Proprietærer »elsker sine Bønder næst sine Børn« (!). Han vender sig derpaa først mod Selvejrbønderne, anker over, at de 8 Underskrivere ere optraadte paa samtliges Vegne — efter hans Mening uden Legitimation — og gaar særlig løs paa Søren Balle i Halling, der skildres som Bøndernes Hovedanfører og som en opsætsig Procesmager. Det er ogsaa ham, der har indsamlet Pengene til deres Vinkelskriver. Herskabet har forgæves vist stor Langmodighed mod denne Søren Balle, en fordægtig Person, som baade for 7 Aar siden skal have gjort sig skyldig i ulovlig Skovhugst og idelig forsømmer sit Hovarbejde.

Dernæst kommer Randlef ind paa samtlige Bønders Klage over det svære og overdrevne Hoveri. Vel ere 20 Bønder hovfri; men der er dog endnu 63 fulde Gaarde om Arbejdet; — han anstiller her detaillerede Beregninger over, hvor meget Arbejde der da kan falde paa hver Gaard. Regner man Klausholms aarlige Udsæd til 300 Tdr., bliver det ikke mere end 4—5 Tdr. Korn at saa pr. Gaard, altsaa ikke en Gang 1 Td. Rug; Byg imellem 6 og 7 Skpr., og i anden Kærv ligesaa meget; Havre $1\frac{1}{2}$ Gang saa meget. Af Hø avles der aarlig 6—700 Læs, tildels nær ved Gaarden; den tidligere Bjærgning af Fjordhø, der maatte prammes op til Randers og derfra køres til Klausholm, ere Bønderne nu fri for, da de paagældende Enge ere udlejede. Til Kalk- og Teglværkerne holdes der nu særlige Folk, og de Kalksten, Bønderne hugge, betales med 2 Sletdaler pr. Kubikalen.

Han vender atter tilbage til den haarde Tone, der

er anslaaet i Bøndernes Klageskrift; det er affattet i »saa grove terminis, at det ej hos Tørker bør eller kan forventes«. Dette danner en naturlig Overgang til et Angreb paa Bergen, der har »sat Herskabet i Landery som de, der gøre sine Bønder Uret«. Han er Anstifteren til hele Uroen, og de stakkels Bønder maa ligefrem svare Skat til ham i Penge, Brændsel osv. I Modsætning til denne uværdige Person udkaster Randlef et Billede af den ideale Sagfører og hans høje Kald. — Imod Birkedommer Madsens Paastand om Selvejernes Forrettighed gør han endelig gældende, at under Kronens Ejertid havde Selvejerbønderne hovet lige med Fæsterne, og Regeringen havde solgt Godset til v. d. Maase med al den Ret, den selv havde haft. Med Hensyn til Mensalbonden i Skader og Bønderne i Rigtrup søger han ligeledes at vise, at der ingen Misbrug eller Forurettelse foreligger.

Ogsaa Randlef fremlægger en Række Bilag, navnlig en »Bog over de, som med Hoveri oversidder saavel til Herskabet som til Forpagterne ved Ladegaarden fra 6te Juni 1753 og fremdeles«, som i Dagbogsform bringer et Synderegister over forsømt Hoveri, Forseelsernes Art og de udeblevnes Navne. Atter her er der en Rigdom paa karakteristiske Træk, som vise, hvor forskelligartede Arbejder, der kunde komme ind under Begrebet Hoveri. Ikke alene saadanne Ting som: at skære Tørv, at opkaste Grøfter, at oprense Bækken, at ophugge Hovladegulvet, at arbejde ved Kalkovnen, at skove til Forpagteren, at regulere Aaen, at rive og køre Hø til Sophie Amaliegaard, at rense i Hovladen, at hugge Staver til Hovgærderne, at opgrave Sten paa Pløjemarken, at hente savskaaret Egetømmer udi Sophie Amaliegaards Skov, at tærsk i Hovladen, at pløje paa Hovmarken, at flytte Folden til Forpagterens Stude — hørte til Bøndernes

Pligt, men ogsaa: at opfylde Vasen ved Tustrup Bro, at gøre Grøfter op i Pødehaven, at opgrave ved Gaarden hugne Kampesten, at ophugge og køre Is til Iskælderen.

Randlefs næste, afsluttende Indlæg af 10de September 1754 begynder med den meget fornuftige Sætning: »Udi Proces for Herskab mod deres egen Bønder bør mere at bruges Moderation end yderste Rigueur; thi naar Processen er til Ende, saa er Parterne hinanden med kærlig Omsorg paa den ene og Troskab samt Lydighed paa den anden Side forbunden og som uadskillelige«. Efter dette virker det unægtelig noget forbløffende at læse Fortsættelsen. Man faar her at vide, hvad den gamle Bondeplager forstaar ved »Moderation«; thi nu opstiller han en frygtelig Række Paastande:

1. Han paastaar Bønderne idømt, hvad det har kostet at drive den af dem forsømte Del af Hovmarken.
2. De bør for Selvtægt dømmes til at betale 3de 40 Lod Sølv.
3. Selvejrbønderne bør have deres Selvejerret forbrudt og mod Indfæstning tage nyt Fæste paa deres Gaarde.
4. Fæstebønderne bør ligeledes paany mod Indfæstning tage deres Gaarde i Fæste.
5. En Bøde paa 250 Rdl. paalægges alle, som have underskrevet, vedstaaet eller taget Del i Opsætsigheden.
6. De, der ikke kunne eller ville betale, bør lide paa Kroppen.
7. Hovedmændene straffes med 2—3 Aars Fæstningsstraf.
8. De Bønder, som have ladet sig forlokke til at gaa med og i Uforstand have underskrevet, bør efter Indkaldelse afgive Erklæring til deres Værnething,

love Bedring og betale 2 Mk. til Hospitalets¹⁾ Fattige.

9. Bergen bør have sin Bestalling forbrudt, gøre Afbigt, betale anseelig Mulkt samt 50 Rdl. i Sagsomkostninger.

Efter denne grusomme Salve fremtraadte Forpagter Daniel Fischer. Han havde ogsaa sin lille Skærv at lægge paa Kommissionens Bord. I sit Indlæg dvæler han først ved sig selv og fremstiller sig som en forfulgt Uskyldighed; — men den uskyldige maa jo ofte lide for de skyldige! Fra disse filosofiske Betragtninger gaar han over til det mere realistiske: han paastaar Bøndernes Beskyldninger imod ham mortificerede, og at de bør idømmes en Erstatning til ham (Sr. Fischer) paa 1000 Rdl. for Vanry, Tort og Kreditspilde, samt yderligere betale passende Mulkter. — Det kan allerede her bemærkes, at Kommissionen senere i sin Dom fuldstændig maatte afvise Fischers Paastande og Erstatningskrav, da Kommissoriet jo ikke tillagde den nogen Myndighed til at paakende og dømme i hans Sag.

Derpaa indleverer Jørgen Rasch Bergen sit Forsvarsindlæg, ligeledes dateret 10de September 1754. Ogsaa han seer paa sig selv som den forurettede uskyldige, — i sin Samvittighed har han det bedste Thingsvidne! — Allerede før hans Tilflytning til Godset har Misfornøjelsen blandt Bønderne været til Stede, hvilket kan paavises igennem Klagerne til v. d. Maase i 1744 og 46. Paa dette samt paa de ved Thingsvidnet (fra Galten m. fl.

¹⁾ Hospitalet ved Voldum Kirkes Chor var bygget af Oberst Hans Friis, som havde ejet Klausholm før Storkantsleren. Det blev i 1710 udvidet, eller snarere genoprettet af Sophie Amalie Hahn, som skænkede 4000 Rdl. dertil (Fundats af 24de December 1710). Se Cand. mag. S. Hansens Oplysninger herom i Randers Amts Aarbøger I, 88 f.

Herreder) fremkomne, for Herskabet graverende Vidnesbyrd støtter Bergen sit Indlæg, der former sig som et kraftigt Forsvar baade for ham selv og for Bønderne. Der er kun Grund til særligt at fremdrage en Enkelthed: Bergen paastaar, at nogle af Bønderne nu for nylig, siden Kommissionens Begyndelse, have maattet ride Træhesten. Hvormeget dette har paa sig kan ikke afgøres; i Bøndernes Vidneudsagn er der aldrig Tale om legemlig Mis-handling.

I Randlefs Replik lægges Vægten særlig paa den Omstændighed, at Bønderne ikke svarede Landgilden i den Størrelse, hvortil den var angivet i det kongelige Skøde til v. d. Maase. De nød altsaa faktisk Moderation. Forudsætningen for de af v. d. Maase omtalte Ændringer i Hoveriordningen var jo, at de betalte fuld Landgilde. Han fremlagde i Retten Klausholms Jordebog, som viser, hvad Landgilden nu svares med. En Sammenligning med det kongelige Skøde af 1745 oplyser da klart den skete Nedsættelse. Endelig erklærede Randlef paa Fru v. d. Maases Vegne, at hun for at faa Ende paa Sagen ønskede Bergens Forhold unddraget Kommissionens Paakendelse, hvorimod hun agtede senere at stævne ham for de ordinære Domstole. Kommissionen gik ind paa dette, Fruen forbeholdt sig Tiltaleret overfor Prokuratoren, — og saaledes glider Bergen ganske stille ud af Sagen.

Aarsagen til denne Vending kan her ikke nærmere belyses. Med Hensyn til Bergens Skæbne skal kun tilføjes, at han i disse Aar foruden Kvalerne ved Retsfølgelsen havde tunge huslige Sorger at bære paa; han mistede i Aarene 1748—63 otte Børn og var samtidig selv svagelig. Han blev boende i Voldum, indtil han, henimod 60 Aar gammel, afgik ved Døden den 5te Juni 1767¹⁾.

¹⁾ Voldum Kirkebog.

Heller ikke hans Modstander Rasmus Randlef skulde vedblive at følge Sagen indtil dens Afslutning. Inden Dommen afsagdes, var han baade død og begravet. Som tidligere omtalt døde han i Begyndelsen af Aaret 1755; den 21de Februar nedsattes hans Lig i Egaa Kirke.

Den sidste Skrivelse, der indbragtes for Kommissionen, var et Brev fra Birkedommer Niels Madsen, dateret 14de September 1754, hvori han meddeler, at Herskabet nu selv har ordnet det paaklagede Forhold ved Mensalgaarden i Skader: Hoveriet er her blevet modereret, saa at dette Punkt maa ansees for afgjort og maa kunne udgaa.

Efter saamange Indlæg, Bilag, Vidnesbyrd og Bevisligheder syntes hele Sagen nu at maatte kunne gaa til Doms. Men der skulde endnu hengaa en lang Tid, før Afgørelsen forelaa. Kommissærerne undskyldte sig i Anledning af denne Opsættelse med, at de vare optagne af deres Amtmandsforretninger. Hvad Grunden nu end kan have været: først den 9de August 1756 afsagdes Dommen. Dette omfangsrige Aktstykke, som optager henimod 100 Sider i Kommissionsakten, begynder med at referere Sagens Oprindelse og Forhandlingernes Gang samt opregne de indkomne Dokumenter og rekapitulere den skete Vidneførsel, hvilket skeer i en mod Bønderne noget partisk Tone. Derpaa resumeres Sagføernes Indlæg og saa træder Kommissionen op og afsiger sin Dom:

1ste Post.

Det er nogenledes bevist paa Bøndernes Side og ikke af deres Herskab benægtet, at der havde været brugt 80 hele Bøndergaarde at gøre Hovning til Klausholm i forrige Tide, hvoraf nu skal være 20 eller 16, — hvilken af Delene det egentlig er, stemmer Vidnerne ikke overeens udi, — frigivne for Hoveri, imod at de svarer Arbejdspenge, hvilket

skal være den fornemmeste Aarsag til Hoveriets Strænghed, og at de have udi Aaret 1753 afsat i Ager og Eng den Del, de forment, at samme frigivne Bønder kunde tilkomme at dyrke og bjerge. Item, at de have maat drive Avlingen til en og anden Gaard paa Godset, som var bleven ode, indtil de igen er bleven med Beboere besat, og deres Friheds Tid har været ude. Og angaaende det overflødige Hoveri, de har foregivet at blive bebyrdet med ved de anlagte Tegl- og Kalk-Fabriqver, findes ikkun lidet bevist, saasom at de, da Teglovnene og den ene Kalkoven (thi den anden skal have været der fra forrige Tid) blev første Gang opsat, har hjulpet til dermed og siden kuns stoppet Sten i Ovnene, naar de vare udhugne og laa kort fra Ovnene, saa de kunde indtrilles med Hjulbaarer; men at Herskabet lejer Folk for Penge til at forrette det øvrige Arbejde, saavel som køber Tørvene af dem, som fører dem til Ovnene og betaler 1 Mk. for hvert Læs. — Mindre er bevist, at imod dem af Føgden Daniel Fischer, og tillige Interessent i Forpagtningen, eller andre Herskabets Betjenter er øvet nogen Haardhed enten med Træhest, Halsjærn eller i andre Maader, som kunde givet Aarsag til hvis i saa Maade er af dennem allerunderdanigst andraget; men at de tværtimod selv har tilstaaet for Commissionen, at dem intet sligt var vederfaret. — Hvad nu det første udi denne Post benævnte Membrum angaar, som handler om Avlingens Drift til Hove, saa er derved at observere, at de haver ikke med nogen Fæste- eller anden Accord bevist at være belovet eller tilsagt, de ikkun skulde gøre den Sode Part i Hovningen, hvorfore det ingen Følge er, at fordi før dertil kan være brugt flere end fornøden havde været, det derfor alle Tider skulde saaledes forblive, helst det er en Sandhed, at da der endnu efter den i Commissionen fra Fru Justitsraadinde v. d. Maase indlagte og uimodsagte special Optegning over Hoverigodset virkelig skal være 63 hele Gaarde, bestaaende af 671 Tdr. 5 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. Hartkorn til at forrette Hoveriet ved

Klausholm, hvor enhver efter Bøndernes egne Vidners Formelding i Avlingen kan have ungefehr 11 Skp. grøn Land at pløje til Byg, og andet Korn i Proportion deraf; findes mange Steder i Landet, Bønderne har mere at drive og dyrke til hver Bondegaards Part i Hoveri end ved Klaus-holm, saa det synes, at det ikke er saa meget af den Aarsag, at Avlingens Drift falder bemeldte 63 Gaarde saa besværlig, som det fortryder dem, at de øvrige er bleven fri derfor, hvilket de paa det tydeligste giver til Kende i det ved Procurator Bergens Indlæg af 10de September 1754 hæftede Skrift, dateret 2den November 1752, hvor de anfører disse Ord: »Det er vel ikke Herskabets Lejlighed, at de 60 Bønder, der gør Hoveri, skal ødelægges, og den fjerde Snes derved blive NB! rige Mænd?« Hvad Herskabet nyder af bemeldte frigivne Bønder til Arbejdspenge, som er at udfinde af den fremlagte Jordebog kan kuns lidet erstatte den Moderation, samme Jordebog viser, hidindtil er gjort udi den Landgilde, de øvrige efter den udi det kongelige Skøde indførte Jordebog var pligtig at svare; thi de fleste sees at have Moderation, saaledes at det, som svares, ikke er nær halvt imod hvad de burde svare, hvoraf nogle faa til Prove her anføres, saasom den 1ste i Voldum, som og er Nr. 1 udi Matrikulen: Alexander Buds og Axel Jensen, Hartkorn: 8 Tdr. 2 Alb.; skulde svare efter Skødet: 3 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg, 6 Tdr. Havre, 6 Pd. Smør, 1 Staldoxe, 1 Brændsvin, 1 Faar, 1 Gaas, 1 Skp. Gaasehavre, 4 Høns, 20 Æg, 4 Mk. Gæsteri, som til Penge, naar Kornet for denne simple Pris beregnes: 1 Td. Rug for 9 Mk., 1 Td. Byg: 1 Rdl. og 1 Td. Havre: 4 Mk., beløber sig ialt til 21 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. I Steden derfor svares kuns efter den modererede Jordebog 6 Rdl. 4 Mk. — Hvalløs By er 6 Gaarde, som alle staar lige i Hartkorn og Landgilde, hver af dem: 10 Tdr. 4 Skp. 2 Fdk. og Landgilde efter Jordebogen i Skødet: 2 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 4¹/₂ Td. Havre,

7 Pd. Smør, 1 Staldoxe, 1 Brændsvin, 1 Lam, 1 Gaas, 1 Skp. Gaasehavre, 6 Høns, 20 Æg, 7 $\frac{1}{2}$ Mk. Gæsteri, som efter bemeldte Korntaxt beløber sig til Penge 19 Rdl. 2 Mk., men kuns omsat i den modererede Jordebog for 7 Rdl.; — og saaledes findes det fast den hele Jordebog igennem, saa de have tilstrækkelig Moderation i Afgiften til Vederlag for hvis de formene at gøre mere udi Hovarbejde end i forrige Tider, imedens de nu mod Arbejdspenge befriede Bønder forrettede Hoveri tillige med, og derfor desto mere ere pligtige uden Modtvillighed eller Vægning efter den Inddeling, som Herskabet haver gjort til Hoveriets Forretning og Markens Brug i den følgende Tid, Hoveriet at forrette, saa længe de profiterer af saa anseelig Moderation i Landgilde-Agiften.

Thi vel har salig Justitsraad v. d. Maase ved sine Svar af 31te August 1744 og 11te Maj 1746 paa Bøndernes til hannem indgivne Memorialer erklæret i den første, at naar han nærmere af Gaard og Godsets Beskaffenhed blev erkjendiget, at Hovningen paa bedre og taaleligere Fod kunde indrettes, var han dertil villig, hvoraf ikke kan udfindes det, som de og deres Fuldmægtige paastaa, nemlig at han absolut haver lovet den prétenderede Forandring; men mere, at han, som end da ikkun kort Tid havde ejet Godset, vilde gøre sig nærmere bekendt, om nogen Forandring i Hoveriet var fornøden, — og i den anden, at han bevilger, de hidindtil for Hovning fritagne Bønder nu, tilligemed de andre, det skal forrette, dog paa de Vilkaar, at, som Hovningen derved sættes paa den gamle Fod og alt Godset paalægges uden Exception, samtlige Godsets Bønder derimod betaler ham Landgilden efter Jordebogen uden nogen Moderation og at stille ham nøjagtig Borgen for Betalingen af dem, han kunde bære Tvivl om. Havde Bønderne derpaa opfyldt de Vilkaar, hvorpaa dette hans Løfte er grundet, ved at betale hvad de, som forhen omrørt er, efter den udi hans Skøde indførte

Jordebog burde betale, uden Restance, saa kunde de virkelig haft Føje hans Løftes Opfyldelse at paastaa; men da det ikke er skeet, saa kan det vilkaarlige Løfte ingen Forbindelse være enten for hannem eller for hans Efterleverske.

I samme Svar eller Resolution findes ogsaa en Slags Løfte om Moderation for den Skade, Bønderne tog ved Kvægsygen, af Indhold, at han for Aar 1746 vilde eftergive enhver af dem, som Gud allerede ved Kvægsygen havde hjemsøgt eller den herefter paalægge vilde, $\frac{1}{3}$ af Landgildens fulde Beløb efter Jordebogen, saafremt de ellers tro- ligen forrettede Hovgærningen og betalte, hvad de bør. Dette paastaar Bønderne som noget, de var berettiget til endnu at nyde godtgjort; men paa den anden Side formenes, at det allerede er dem godtgjort under deres Landgildes anseelige Moderation. Og da udi salig Justitsraad v. d. Maases frivillige Tilsagn derom klarlig meldes, at Eftergivelsen skulde ske udi Landgildens fulde Beløb og med de anførte Vilkaar, saa dépenderer dette mere af Giverens, eller nu hans Efterleverskes, Forklaring end nogen andens, helst efterdi os ikke er befalet samme at paakende.

Det andet Membrum, som er angaaende Arbejde til øde Gaarde og for dem paa Hovmarken, som de ogsaa besværges sig over: da udfindes af deres egne førte og fremlagte Beviser, at paa Klausholms Gods har og været øde Gaarde i de forrige Tide, saavel som at de ere igen besatte, som ere blevne øde i itzige Ejeres Tid. Der er ingen Tvivl paa, at enhver Jordegodsejer jo gærne saa sig befriet for den Byrde, øde Gaarde foraarsager saavel dem som deres andet Gods; men naar det ved een eller anden Tildragelse skeer, saa er det over alt Landet brugeligt, ligesom og ganske fornødent, at de andre Bønder kommer samme til Hjælp, at Avlingen han vorde i Stand bragt, om de ellers igen med Beboere skulle vorde forsynede, og jo før det kan ske, jo snarere blive de andre Bønder ej alene fri for at forrette

noget Arbejde ved saadanne Steder, men endogsaa faar dem til Hjælp ved Hovarbejdet. — Saaledes er det ikke noget Nyt eller saadant, som kunde være billig Aarsag til nogen Opstand eller Klagemaal.

2den Post.

Som er, at de Selvejrbønder, som haver taget Del eller efter Anseende været mest Aarsag til Uroligheder og Klagerne, i Særdeleshed besværges sig over, at de imod Lovens Beneficium skal gøre lige Hoveri med Fæstebønderne. Af de producerede Beviser sees, at de have og i forrige Tide forrettet Hoveri lige med Fæstebønderne, og da de, medens Store Cantsler Grev Reventlow ejede Klausholm, satte sig op derimod ligesom nu og førte Proces med højbemeldte deres Herskab derom til Hjem- og Landstinget, ere de blevne tildømte samme fremdeles at forrette ifølge Højsalig Kong Christian den Femtes des angaaende Store Cantsler Reventlow meddelte Benaadningsbrev af 12te December 1685, som er confirmeret af Højsalig Kong Frederik den Fjerde Anno 1706, den 31te Maji, som Landsthingsdommen, udstedt den 18de Marti 1707, her foran paaberaabt under Litra C, nærmere udviser. Og endskont den for Bønderne constituerede Fuldmægtig, Birkedommer Niels Madsen, vil udtyde allerhøjestbemeldte Benaadningsbrev saaledes, at det ikke kunde forstaas videre end for salig Stor Cantsler Reventlow og hans Arvinger, saa formenes det for det 1ste: at disse ikke kan være at regne blandt de Selvejere, som Lovens 3die Bogs 12te Capitel taler om, efterdi det kongelige Skøde, til salig Justitsraad v. d. Maase af 16de Juli 1745 viser, at de selv ejer ganske lidet i de saakaldte Selvejergaarde, til hvilket at oplyse her nogle af dem opføres, saaledes som Hartkornet for dem i Skødet findes, saasom: Nielstrup, — Peder Snog i gl. Matricul — Herlighed, som er til Klausholm: 9 Tdr. 4 Skp. 1 Fdk. $\frac{3}{4}$ Alb. og Bondeskyld, som

han er Selvejer af: 6 Skp. — Jens Christiansen og Rasmus Nielsen — Herligheden til Klausholm: 9 Tdr. 4 Skp. 3 Fdk. $1\frac{13}{22}$ Alb. og Bondeskyld, som de selv ejer: 4 Skp. — Bramstrup; Søren Rasmussen — Herlighed til Klausholm: 10 Tdr. 6 Skp. 3 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb. og Bondeskyld, som han selv ejer: 6 Skp. — Stobdrup; Rasmus Kier og Christen Nielsen, — Herlighed til Klausholm: 11 Tdr. 7 Skp. 3 Fdk. $\frac{1}{11}$ Alb. og Bondeskyld, som de selv ejer, begge: 6 Skp. — Halling; Søren Balle — Herlighed til Klausholm: 10 Tdr. 7 Skp. $1\frac{3}{4}$ Alb. og Bondeskyld, som han selv ejer: 5 Skp. — og saa fremdeles med alle de andre, der ere kaldte Selvejere, saa det, som dennem tilhører i Proportion af Herligheden, synes altfor lidt at have de $\frac{3}{4}$ Parter af Gaarden fri for, da de ikke ejer nær saa meget deraf. For det 2det kalder merhøjstbemeldte kongelige Benaadningsbrev Helgaards Hovarbejde deres sædvanlig Hoveri, følgelig maa de have forrettet samme, før det allernaadigst blev udgivet. For det 3die har de ogsaa i al den Tid, Kongen ejede Klausholm og Gods, været considereret i Arbejde, Rejser og deslige lige med Fæstebønderne. Og for det 4de findes det i højstbemeldte kongelig allernaadigst Skøde solgt til salig Justitsraad v. d. Maase med samme Herlighed, Rettighed, Ægt og Arbejde etc., som det da befandt. Altsaa bør Selvejerne paa Klausholms Gods herefter, som tilforne, være at considerere i Henseende til Hoveriet lige med Fæstebønderne.

Hvad sig Selvejerbonden Søren Balles à parte allerunderdanigste Andragende angaar, saa er ingen Bevis fra hannem derom fremkommen; men hans Herskab haver ladet fremlægge 2de Rettens Acter, som findes herudi benævnet under Litra F og G; det ene viser hans Oversiddelse med Hoveri og Ulydighed at møde paa Klausholm efter Ordre, og det andet, at han har ulovlig hugget i sin Gaards tiliggende Skov, og udi de under Litra K anførte 2de Journalbøger befindes han at have ofte frem for de andre ude-

bleven fra et og andet befalet Hoveri. - ikke af det, som tor os i Commission enten faa eller mange af de klagende billig Aarsag til de over deres Herskab kongelige Majestæt indsendte Klagema og alt, hvad i saa Maade kan vær Strænghed og ond Medhandling imod Bønder som ubevislig ikke være Fru Maase eller hendes Betjenter til Hin nogen Maade. — Nu følger som

3 die Hoved-Po

at paakende, hvad Satisfaction velben inde v. d. Maase kan tillægges for d- derne har vist, og den Skade, deraf ikke nægtes, efterdi Documenterne, so- derom, at den største Del af Klaushol enet sig om at tvinge deres Herskab t da det ikke skete efter deres Begæring v. d. Maase, og det af Fortrydelse o- og ventelig formedelst egennyttige F gaaet saavidt, som under denne Sag den paaskudte Uformuenhed kan det just afpasset de frigjortes Part paa Ager og Eng og ikke vilde dyrke c derom vidne ej alene de førte Thir deres skriftlig forfattede Vedtægt, anfø- ved de ydermere forbinder dem sann stand og Bekostning som een Mand.

Men, som af de passerede Om findes, at nogle have i saadan Opstar deres Herskab været mere Aarsag end noden at anføre dem i visse Classer hørende Forskel at kunne observere;

1ste Classe

de, som have vigileret for at faa de paaankede Klageskrifter og andre Vedtægter underskrevet og at samle Penge op hos de andre til Udgifter, maa ufejlbarlig være Hovedmændene, nemlig: Søren Balle af Halling, Knud Mogensen af Hallendrup, Jens Madsen, Niels Sparre og Christen Fiil af Skader, Niels Jensen Søndergaard af Nielstrup og Rasmus Pedersen af Bramstrup.

2den Classe.

De, som have tilstaaet Klagens Underskrift og for Commissionen erklæret at vedblive Sagen, ere foruden de i 1ste Classe benævnte: (Her anføres Navnene paa 40 Bønder).

3die Classe.

De, som have underskrevet og vedkendt sig Klagen, saavidt den formenende Selvejerfrihed angaar, ere: (3 Bønder).

4de Classe.

De, som vel har tilstaaet at have underskrevet Klagen, men undskyldt sig, ej at have forstaaet samme, og frasagt sig Sagen ved Commissionen, ere: (6 Bønder).

5te Classe.

De, som har benægtet Klagens Underskrift og tillige frasagt sig den, ere: (2 Bønder).

6te Classe.

Samtlige, som vare Hoveribønder ved Klausholm i Aaret 1753 og Hoveri skulde forrette efter den fremlagte Extract-Inddeling af 28de December s. A.

Da, efter den befundne Beskaffenhed, blev, det lemfældigste ske kunde, endvidere

kendt og dømt saaledes:

De udi den 1ste Classe benævnte Bønder bør for deres opsætzige og ulydige Forhold imod deres Herskab, hvormed er gaaet saavidt, at deres Medtjenere og derved er bleven forført til at tage Del i saadant, have deres Fæste- eller Husbondsholds Bevis paa deres Gaarde forbrudt efter Lovens 3die Bogs 13de Capitels 1ste og 2den Articul. Saa bør de og for deres ubeføjede og ubevislige Klage til Hans Majestæt over deres Herskab gøre Velbaarne Fru Justitsraadinde v. v. Maase en offentlig Afbigt for Klausholms Birke- things Ret ved deres personlige Møde, naar de dertil vorder indkaldt, saa og betale, een for alle og alle eller nogle for een, mod Regres til hverandre i Mulct til de fattige paa Klausholms Gods 10 Rdl. Derforuden bør Søren Rasmussen Balle i Halling, som nogle Gange tilforn har givet hans Herskab Aarsag til at tiltale ham med Retten, som sees af de herudinden paaberaabte Documenter, Litra F og G, men formedelst givne Løfte om Forbedring er bleven pardoneret og dog af Omstændighederne erfares at have været som Formand til denne Sag at faa iværksat, at betale alene for sin Del til Fru Justitsraadinde v. d. Maase udi Processens Bekostning 40 Rdl.

De udi 2den Classe

benævnte, der formodentlig til Dels har ladet sig persuadere til Underskrifterne og til at tage Del i Sagen, bør dog ligesom de første at gøre offentlig Afbigt for deres Forseelse og betale hver 4 Mk. til de fattige, de halve til Voldum Hospital og de halve til andre Godsets fattige, dem Vedkommende, som der paa Stedet de fattiges Væsen foranstalter, annammer ligesom og i forrige de fattige tillagte Penge og til de trængende uddeler.

De udi den 3die Classe

befindes af den fremlagte Jordebog at være af dem, som

Herskabet mod Arbejdspenges Betaling har accorderet fri for Hoveri. Men da de ved at klage over Hoveri og føre Sagedes angaaende har paa deres Side brudt Accorden, saa bør nu dépendere af Herskabet selv, om Accorden bliver at continuere, eller vil, at de skal gøre Hoveri lige med Fæstebønderne og de andre Selvejere, som ingen Frihed er accorderet og andre derimod at fritage.

De udi 4de Classe,

der ligesom de forrige haver taget Del i Klagerne med at underskrive samme, bør derfor og gøre deres Herskab Afbigt, saaledes som foran er ved 1ste og 2den Classe meldet; men efterdi de siden har frasagt sig Sagen, frifindes de for Mulet og Omkostning at betale.

De udi den 5te Classe,

som har benægtet baade Underskrift og Klage, forbigaas.

De udi den 6te Classe

ere de, som vare inddelte til Hoveriets Forretning i Aaret 1753 og selvraadig afsatte hvis de kaldte Selvejernes [skal være Fribøndernes] Part, imod alle de Ordres og Formaninger, derom til dennem af Vedkommende ere gjorte, saa Herskabet maatte lade leje til Arbejdet at forrette. Thi bør de, een for alle og alle eller nogle for een, betale til deres Herskab, Velbaarne Fru Justitsraadinde v. d. Maase, de efter Beviserne, anførte herudi under Litra B, for saadan efterliggende Jords Dyrkning og Sæd udbetalte 111 Rdl. 4 Mk.

Og bør de i 1ste, 2den, 3die og 6te Classer (Søren Rasmussen Balle af Halling undtagen, som allerede à parte er observeret) samtligen, dog een for alle og alle eller nogle for een, med Regres til hverandre betale til Fru Justitsraadinde v. d. Maase til nogen Slags Erstatning for denne af

dem forvoldte Processes Bekostning 60 Rdl., som tabende Parter til Viborg Domhus efter Placaten af 24de Augusti 1742: 4 Rdl. Item efter Forordn. af 23de December 1735 til Justitscassen saameget som Dom og Segl koste, hvilket ansees til 4 Rdl.

Alt hvad her foran er domt at skal betales, bør vedkommende at betale inden 15 Dage efter, at denne Dom er bleven dem forkyndt, eller lide Execution derfor efter Loven og Forordningerne. Og siden forbemeldte klagende Bønder ikke er befunden bedre grundet i deres allerunderdanigste Andragende, hvorved de have udviket allernaadigst Beneficium paupertatis, de og derpaa selv haver renonceret, saa bør de betale det stemplet Papir samt Rettens Middels og andre Vedkommendes Salarium. Velbaarne Fru Justitsraadinde v. d. Maase betaler efter højstbemeldte Placat til Viborg Domhus som vindende Part 2 Rdl.

Saaledes haabes allerunderdanigst de til Commissarierne ergangne allernaadigste Befalinger allerunderdanigst at være efterlevet.

D. Trappaud,
L. S.

C. Gersdorff.
L. S.

Paa Forholdenes Udvikling, efter at Herskabet saaledes paa alle Punkter havde faaet Medhold overfor Bønderne, kan nærværende Afhandling ikke komme ind. Kun skal det tilføjes, at Fru v. d. Maase allerede 1758 solgte Klausholm til Nordmanden Matthias Vilhelm Huitfeldt¹⁾, senere Stiftamtmand i Viborg og Geheimekonferentsraad. Han kom til at besidde Godset i en meget lang Aarrække, lige indtil Aar 1800. Det var vel næppe Godsets Tilstand, men derimod de stærkt opadgaende

¹⁾ Biografisk Lexikon VIII, 163 f.

Tider, der muliggjorde en for Fru v. d. Maase saa heldig Handel: Gaard og Gods, der i 1744 havde kostet hendes Mand 61,000 Rdl, afhændedes nemlig 1758 for 80,000.

Kilden til ovenstaaende Afhandling er, hvor intet andet er angivet, den omtalte Kommissions Akt i Landsarchivet i Viborg. For udvist Velvillie takker jeg Archivets Embedsmænd, for Hjælp ved Afskrivning særlig Registrator, Cand. O. M. Hofman (Bang).
